

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В.Н.
КАРАЗІНА ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПОЛІТОЛОГІЇ

Пояснювальна записка

до кваліфікаційної (кваліфікаційної магістерської) роботи
на тему «Політична карикатура як засіб пропаганди у гібридній війні Росії
проти України в період 2014 - 2022 рр.»

Виконав: студент 6 курсу, групи
ОПМ-61 напряму підготовки 05
- "Соціальні та поведінкові
науки"
денного відділення спеціальності 052
«Політологія»
Чайка Оксана Сергіївна

Керівник к. політ. н., старший викладач
закладу вищої освіти Гайко О. С.
(наук.ступінь, посада, прізвище та ініціали)

Рецензент к. соц. н., доцент закладу
вищої освіти Зубарєв О. С.
(наук.ступінь, посада, прізвище та ініціали)

Харків - 2024 року

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Філософський факультет

Кафедра політології

Спеціальність 052 «Політологія»

Освітньо-професійна програма «Глобальні студії та світова політика»

Рівень вищої освіти: другий (магістерський)

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри

Олександр Фісун

Підпис _____

ім'я, прізвище

“ _____ ” _____ 20__ року

ЗАВДАННЯ
на кваліфікаційну роботу (кваліфікаційну магістерську)

Чайка Оксана Сергіївна

(прізвище, ім'я та по батькові)

1. Тема роботи «Політична карикатура як засіб пропаганди у гібридній війні Росії проти України в період 2014 - 2022 рр.»

керівник роботи Гайко Олег Сергійович к. політ. н., старший викладач кафедри політології

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом по університету від «» _____ 20__ року № _____

2. Строк подання здобувачем вищої освіти роботи 11.12.2024

3. Перелік питань, які потрібно розробити:

1. Схарактеризувати поняття гібридної війни, проаналізувати передумови її появи та виділити основні етапи розвитку.

2. Дослідити політичну карикатуру та виділити її основні риси.

3. Проаналізувати особливості російсько-української гібридної війни та визначити роль «доктрини Герасимова» у цьому конфлікті.

4. Дослідити роль російської політичної карикатури як інструменту пропаганди у російській гібридній війні проти України.

5. Виділити особливості та наративи російської політичної карикатури в період гібридної війни проти України.

6. Охарактеризувати загальні тенденції та здійснити оцінку ефективності російської політичної карикатури в гібридній війні проти України.
7. Дослідити українську антиросійську політичну карикатуру як засіб контрпропаганди у гібридній війні.
8. Виділити загальні тенденції та здійснити оцінку ефективності української політичної карикатури під час гібридної війни Росії проти України.
9. Проаналізувати роль західної політичної карикатури у висвітленні та критиці гібридної війни Росії проти України.
10. Виділити загальні тенденції та здійснити оцінку ефективності західної політичної карикатури під час гібридної війни Росії проти України.

4. План роботи

№ з/п	Назва етапу роботи	Термін виконання етапу
1	Консультація з керівником щодо обрання теми роботи	22.09.2023
2	Затвердження теми роботи	
3	Аналіз та підбір літературних джерел для написання роботи	15.10.2023
4	Написання змісту до дипломної роботи	20.12.2023
5	Написання першого розділу та висновків до нього	11.04.2024
6	Написання другого розділу та висновків до нього	25.09.2024
7	Написання третього розділу та висновків до нього	15.11.2024
8	Написання вступу та загальних висновків	19.11.2024
9	Оформлення списку використаних джерел	08.12.2024
10	Написання анотації	08.12.2024
11	Фінальні коригування та доопрацювання	10.12.2024
12	Підготовка доповіді до виступу на захисті дипломної роботи	13.12.2024
13	Підготовка презентації до виступу на захисті дипломної роботи	13.12.2024
14	Підготовка до виступу на захисті дипломної роботи	16.12.2024

5. Дата видачі завдання _____

Здобувач вищої освіти

_____ (підпис)

Оксана Чайка

(ім'я, прізвище)

Керівник роботи

_____ (підпис)

Олег Гайко

(ім'я, прізвище)

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА
ПОДАННЯ
ГОЛОВІ ЕКЗАМЕНАЦІЙНОЇ КОМІСІЇ
ЩОДО ЗАХИСТУ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ (КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ
МАГІСТЕРСЬКОЇ) РОБОТИ

Направляється студентка *Чайка О.С.* до захисту кваліфікаційної (кваліфікаційної магістерської) роботи за спеціальністю 052 – політологія на тему: *«Політична карикатура як засіб пропаганди у гібридній війні Росії проти України в період 2014 - 2022 рр.»*

Кваліфікаційна (Кваліфікаційна магістерська) робота і рецензія додаються.

Декан філософського факультету _____ Карпенко
І. В.

Довідка про успішність

Чайка Оксана Сергіївна за період навчання на філософському факультеті з 2023 року до 2024 року повністю виконала навчальний план за спеціальністю з таким розподілом оцінок за національною шкалою:

відмінно – _____%, добре – _____%, задовільно – _____%.

Фахівець 1 категорії
навчального центру організації
освітнього процесу філософського факультету _____
Ревкова Н. Є.

Висновок керівника кваліфікаційної (кваліфікаційної магістерської) роботи

Студентка *Чайка О.С.* виконала кваліфікаційну (кваліфікаційну магістерську) роботу на тему *«Політична карикатура як засіб пропаганди у гібридній війні Росії проти України в період 2014 - 2022 рр.»*, що присвячена аналізу сучасної вітчизняної, російської та світової політичної карикатури в контексті гібридної війни Росії проти України. Аналізу поняття гібридної війни, її особливостей, передумов та етапів виникнення. Характеристиці основних особливостей російсько-української гібридної війни. Визначенню ролі політичної карикатури як ефективного засобу пропаганди та елемента гібридної війни Росії проти України.

Керівник кваліфікаційної (кваліфікаційної магістерської) роботи:
старший викладач кафедри політології
Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна,
кандидат політичних наук _____ Гайко О.С.

Висновок кафедри про кваліфікаційну (кваліфікаційну магістерську) роботу

Кваліфікаційна (кваліфікаційна магістерська) робота розглянута. Студентка *Чайка О.С.* допускається до захисту роботи в Екзаменаційній комісії.

Зав. кафедри політології _____

Фісун О. А.

ВІДГУК

на кваліфікаційну (кваліфікаційну магістерську) роботу
студентки 6-го курсу групи ОПМ-61 денної форми навчання
спеціальності 052 «Політологія»
освітньо-професійної програми
«Глобальні студії та світова політика»
філософського факультету

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Чайки Оксани Сергіївни

(прізвище, ім'я та по батькові)

на тему «Політична карикатура як засіб пропаганди у гібридній війні Росії
проти України в період 2014 - 2022 рр.»

Обрана тема кваліфікаційної магістерської роботи є актуальною через декілька аспектів: по-перше, гібридна війна має важливе значення для України в контексті агресивної політики Росії; по-друге, карикатура як форма політичної сатири є одним із найефективніших інструментів впливу на громадську думку, вона здатна передавати складні політичні ідеї за допомогою простих візуальних образів, які мають потужний емоційний та соціальний вплив, що робить її важливим засобом у контексті гібридних конфліктів; по-третє, роль політичної карикатури у гібридній війні Росії проти України (2014-2022 рр.) недостатньо вивчена як вітчизняними, так і зарубіжними дослідниками.

Завдяки швидкому поширенню через Інтернету та соціальні мережі карикатура може відіграти значну роль як на етапі підготовки гібридної війни, так і під час її активної фази, що висвітлено у дипломній роботі Чайки О.С.. Феномен впливу політичної карикатури в умовах гібридної війни Росії проти України ще не отримав достатнього висвітлення в межах політичної науки, оскільки раніше цей вид мистецтва не розглядався як ключовий засіб пропаганди.

За структурою робота відповідає вимогам послідовного та логічного розкриття змісту і складається зі вступу, трьох розділів, висновків, переліку використаних джерел, додатків. Побудова кваліфікаційної роботи дозволяє у повному обсязі з позиції системності та у логічній послідовності викласти матеріал і надати вичерпну характеристику проведеній теоретичній та дослідницькій частині.

У першому розділі: «Теоретико-методичні аспекти гібридної війни та політичної карикатури» проаналізовано поняття гібридної війни, досліджено політичну карикатуру та особливості російсько-української гібридної війни, розглянуто «доктрину Герасимова», яка обґрунтовує необхідність проведення саме гібридної війни в умовах ХХІ ст.

У другому розділі: «Російська політична карикатура в контексті гібридної війни Росії проти України» висвітлено проблематику російської політичної карикатури, яка стала важливим інструментом пропаганди в умовах гібридної

війни Росії проти України. Проаналізовано основні завдання російської політичної карикатури, досліджено базові наративи російської пропаганди та зроблено висновки щодо ефективності політичної карикатури як інструменту пропаганди у гібридній війні проти України.

У третьому розділі: «Українська та західна політична карикатура у російській гібридній війні проти України» розглянуто основні аспекти української та західної політичної карикатури у гібридній війні Росії проти України (2014-2022 рр.).

Висновки, отримані авторкою у ході виконання кваліфікаційної (кваліфікаційної магістерської) роботи, є повними, обґрунтованими та повністю розкривають поставлену мету та визначені завдання. Список використаних джерел досить повний і містить вітчизняні та зарубіжні джерела за обраною тематикою.

Кваліфікаційна (кваліфікаційна магістерська) робота Чайки О.С. «Політична карикатура як засіб пропаганди у гібридній війні Росії проти України в період 2014 - 2022 рр.» є самостійним дослідженням та заслуговує на оцінку «100».

Керівник кваліфікаційної роботи:

кандидат політичних наук,
старший викладач закладу вищої освіти
кафедри політології
філософського факультету
Харківського національного
університету імені В. Н.Каразіна

Олег ГАЙКО

РЕЦЕНЗІЯ

на кваліфікаційну (кваліфікаційну магістерську) роботу
здобувачки вищої освіти 6-го курсу групи ОПМ-61 денної форми навчання
спеціальності 052 «Політологія»
освітньо-професійної програми
«Глобальні студії та світова політика»
філософського факультету

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

Чайки Оксани Сергіївни

(прізвище, ім'я та по батькові)

на тему: «Політична карикатура як засіб пропаганди у гібридній війні Росії проти України в період 2014–2022 рр.»

У 2014 році Росія розпочала гібридну війну проти України. У своїй гібридній війні Росія приділяла велику роль насамперед пропагандистським кампаніям. Одним з інструментів розповсюдження дезінформації стала політична карикатура, яка набувала масового поширення через соціальні мережі.

Здобувачка Чайка О.С. ставить за мету дослідити російську політичну карикатуру як інструмент пропаганди, українську політичну карикатуру як антиросійську та західну політичну карикатуру як ефективний інструмент інформування суспільства.

Структура кваліфікаційної роботи здобувачки складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків.

Перший розділ «Теоретико-методичні аспекти гібридної війни та політичної карикатури» присвячений аналізу поняття гібридної війни, дослідженню політичної карикатури та особливостей російсько-української гібридної війни. У першому розділі розглянуті передумови появи гібридних воєн та виділено її основні етапи. Розкриваються поняття політичної карикатури, виокремлюються та аналізуються її особливості, функції та прийоми. Розглядаються особливості російсько-української гібридної війни та аналізується роль «доктрини Герасимова» у цьому конфлікті.

Другий розділ «Російська політична карикатура в контексті гібридної війни Росії проти України» присвячений російській політичній карикатурі, яка стала важливим інструментом пропаганди в умовах гібридної війни Росії проти України. Виділено завдання російської політичної карикатури, проаналізовано основні наративи, особливості та зроблено висновки щодо її ефективності як інструменту пропаганди у гібридній війні проти України.

Третій розділ «Українська та західна політична карикатура у російській гібридній війні проти України» містить ґрунтовний аналіз та висновки стосовно ролі української та західної політичної карикатури у гібридній війні Росії проти України в період з 2014 року до 2022 року.

Зміст розділів розкриває тему кваліфікаційної роботи.

Серед недоліків роботи слід зазначити, що авторка недостатню увагу приділяє методам, які застосовує для аналізу російських, українських та світових політичних карикатур у гібридній війні Росії проти України в період з 2014 року до 2022 року. Ці методи перелічені у вступі до роботи, але змістовно не розкриті.

Робота є актуальною, написана науковою мовою, є самостійним дослідженням, добре структурована. Висновки, зроблені авторкою, є обґрунтованими, відповідають поставленій меті та завданням.

Вважаю, що кваліфікаційна магістерська робота Чайки О.С. «Політична карикатура як засіб пропаганди у гібридній війні Росії проти України в період 2014–2022 рр.» заслуговує на оцінку «90».

Рецензент:

кандидат соціологічних наук,

доцент закладу вищої освіти

кафедри соціології

соціологічного факультету

Харківського національного

університету імені В. Н. Каразіна

Олександр ЗУБАРЄВ

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ ТА ПОЛІТИЧНОЇ КАРИКАТУРИ	8
1.1. Основні поняття гібридної війни, причини її виникнення та етапи розвитку.	8
1.2. Політична карикатура як інструмент пропаганди	13
1.3. Особливості гібридної російсько-української війни	20
Висновки до розділу 1	23
РОЗДІЛ 2. РОСІЙСЬКА ПОЛІТИЧНА КАРИКАТУРА В КОНТЕКСТІ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ.....	27
2.1. Роль російської політичної карикатури як інструменту пропаганди у веденні гібридної війни проти України	27
2.2. Особливості та наративи російської політичної карикатури в період гібридної війни проти України	34
2.3. Загальні тенденції та оцінка ефективності російської політичної карикатури в гібридній війні проти України	44
Висновки до розділу 2	48
РОЗДІЛ 3. УКРАЇНСЬКА ТА ЗАХІДНА ПОЛІТИЧНА КАРИКАТУРА У РОСІЙСЬКІЙ ГІБРИДНІЙ ВІЙНІ ПРОТИ УКРАЇНИ.....	54
3.1. Українська антиросійська політична карикатура як засіб контрпропаганди у гібридній війні.....	54
3.2. Роль західної політичної карикатури у висвітленні та критиці гібридної війни Росії проти України.....	64
3.3. Загальні тенденції та оцінка ефективності української та західної політичних карикатур під час гібридної війни Росії проти України	71
Висновки до розділу 3	76
ВИСНОВКИ	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	86
ДОДАТКИ.....	97

ВСТУП

Актуальність дослідження. 1991 рік став важливим роком як для світу в цілому, так і для України конкретно. Це рік розпаду СРСР, та рік, коли Україна стала незалежною державою. Не дивлячись на те, що Радянський Союз припинив своє існування, залишилася Росія, яка фактично стала спадкоємицею СРСР, перейнявши його історію, культуру, владні практики та ідею керування світом. Мати поряд себе державу, яка прагне до повної самостійності у прийнятті рішень, прагне до самовдосконалення та розвитку, було дуже складно для Росії. Адже для обох держав Україна стала чудовим ресурсним додатком. Відповідно до цього, після проголошення української незалежності, Росія почала розробляти план з повернення України до свого гніту і так, у 2014 році почалася гібридна війна Росії проти України. Отож, хронологічними межами початку російської гібридної війни заведено вважати 18 березня 2014 року – це час анексії Криму; а закінчення – 24 лютого 2022 року – це повномасштабне вторгнення РФ на територію України.

Для реалізації свого плану та для ефективного ведення своєї гібридної війни, Кремль використовував «доктрину Герасимова» (більш детально у розділі 1). Саме ця доктрина засвідчувала процес трансформації війн у XXI ст., особливостями яких тепер стали: по-перше, відсутність чітких меж між станом війни та миру; по-друге, надання більшої вагомості невійськовим засобам, аніж військовим; по-третє, поєднання як політичних, так і військових методів для досягнення поставленої мети (Asymmetric Warfare Group 2016: 29).

Говорячи про гібридну війну Росії проти України варто відзначити те, що Росія у своїй війні приділяла велику роль насамперед пропагандистським кампаніям, головна мета яких – «...розповсюджувати дезінформацію для того, аби дестабілізувати, створити сумніви, підірвати довіру як до інститутів, так і до демократії загалом» (Coons 2017). І одним з інструментів розповсюдження дезінформації (або ж пропаганди) стала політична карикатура, яка набувала

масового поширення через соціальні мережі, відповідно до чого, ми маємо досить багато матеріалу для вивчення специфіки застосування політичної карикатури як інструменту гібридної війни.

Актуальність цього дослідження визначається двома важливими аспектами: по-перше, тема гібридної війни є надзвичайно важливою для України в контексті агресивної політики Росії; по-друге, карикатура як елемент політичної сатири є одним із найбільш доступних і впливових засобів формування громадської думки та критики влади. Вона дозволяє передавати складні політичні ідеї через прості візуальні образи, що мають широку емоційну та соціальну дію, роблячи карикатуру потужним інструментом впливу на масову свідомість в умовах гібридних конфліктів.

Якщо говорити про наукову розробленість теми гібридної війни, гібридної війни Росії проти України (2014 – 2022 рр.) та інформаційної складової в цій війні, то на сьогодні дані теми дуже добре досліджені як вітчизняними, так і закордонними науковцями. У 2016 році директор Національного інституту стратегічних досліджень Володимир Горбулін оприлюднив тези, що стосувалися російської агресії проти України. І у контексті даної дипломної роботи цікавою є наступна теза: «З 2008 року Кремль розпочав пропагандистську підготовку до агресії проти України. У пресі, на телебаченні, в Інтернеті реалізовувалися пропагандистські кампанії і спеціальні інформаційні операції. Масовими накладками видавалися різноманітні книжки про майбутню російсько-українську війну. Ідеологічною основою російської пропаганди стала концепція «русского мира», сформована ще в 1970-х роках у середовищі московської ліберальної інтелігенції й підхоплена у 2010-х роках патріархом РПЦ Кирилом» (Горбулін докладно проаналізував 2016).

Отже, серед дослідників, які розглядали питання гібридної війни, варто відзначити наступних: В. Горбулін (Горбулін, 2017), В. Власюк (Власюк, 2022), С. Грабовський (Грабовський, 2016), Є. Магда (Магда, 2015), І. Тодоров (Тодоров,

2015), І. Рущенко (Рущенко, 2015), Д. Богуш (Богуш, 2017), К. Попович (Попович, 2016), Р. Додонов (Додонов, 2007), С. Сегеда (Сегеда, 2019), В. Шевчук (Шевчук, 2019), Hoffman F. (Hoffman, 2007), Galeotti M. (Galeotti, 2014), Coons C. (Coons, 2017), Murray W., Mansoor P. (Murray, Mansoor, 2012), Glenn R. (Glenn 2009).

Що стосується наукової розробленості проблематики політичної карикатури як елементу гібридної війни, то тут ситуація значно гірша. Посилаючись на власні спостереження та дослідження, ми можемо із впевненістю стверджувати, що станом на сьогодні ця тема недостатньо досліджена, що підтверджується браком наукової літератури за заданою темою. Саме тому головним аспектом дипломної роботи є аналіз політичної карикатури як засобу пропаганди у гібридній війні Росії проти України у період 2014 – 2022 рр..

Проблематика політичної карикатури та політичної пропаганди відображена в роботах обмеженої кількості науковців. Серед них: Горох М. (Горох, 2019), Мороз П.В. (Мороз, 2022), Питльована Л.Ю. (Питльована, 2022), Сніговська О.В. (Сніговська, 2022), Малахіті А.В. (Малахіті, 2022), Власюк В.В. (Власюк, 2022), Galeotti M. (Galeotti, 2014).

Об'єктом дипломної роботи є російська, українська та західна політична карикатура як інструмент гібридної війни Росії проти України (2014 – 2022 рр.).

Предметом дипломної роботи є вплив політичної карикатури на підготовку та хід гібридної війни в Україні (2014 – 2022 рр.).

Мета дипломної роботи – проаналізувати роль російської, української та західної політичної карикатури в період гібридної війни Росії проти України (2014 – 2022 рр.).

Методологічна основа дипломної роботи включає використання емпіричних та теоретичних підходів. Серед емпіричних методів для дослідження змісту та аналізу політичних карикатур застосовується контент-аналіз (аналіз повторюваних образів та наративів в карикатурах різного періоду). До теоретичних методів

належать аналіз, узагальнення, пояснення та класифікація. Аналіз використовується для визначення ключових характеристик гібридної війни; узагальнення – для виділення спільних рис в зразках політичних карикатур; пояснення – для детального опису ролі та завдань кожного прикладу політичної карикатури; класифікація – для розподілу політичних карикатур за тематикою та стилем. А для дослідження ролі політичної карикатури як інструменту впливу на суспільну думку застосовується структурно-функціональний метод.

Завданнями роботи є:

1. Схарактеризувати поняття гібридної війни, проаналізувати передумови її появи та виділити основні етапи розвитку.
2. Дослідити політичну карикатуру та виділити її основні риси.
3. Проаналізувати особливості російсько-української гібридної війни та визначити роль «доктрини Герасимова» у цьому конфлікті.
4. Дослідити роль російської політичної карикатури як інструменту пропаганди у російській гібридній війні проти України.
5. Виділити особливості та наративи російської політичної карикатури в період гібридної війни проти України.
6. Охарактеризувати загальні тенденції та здійснити оцінку ефективності російської політичної карикатури в гібридній війні проти України.
7. Дослідити українську антиросійську політичну карикатуру як засіб контрпропаганди у гібридній війні.
8. Виділити загальні тенденції та здійснити оцінку ефективності української політичної карикатури під час гібридної війни Росії проти України.

9. Проаналізувати роль західної політичної карикатури у висвітленні та критиці гібридної війни Росії проти України.

10. Виділити загальні тенденції та здійснити оцінку ефективності західної політичної карикатури під час гібридної війни Росії проти України.

Публікації. Гайко, О.С., Чайка, О.С. 2024. Політична карикатура як елемент гібридної війни Росії проти України (2014-2022 рр.). Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології» 45: 62-68.

Практичне значення отриманих результатів. Теоретичні положення та висновки, запропоновані у кваліфікаційній роботі магістра, можуть знайти практичне застосування у кількох важливих напрямках. Зокрема, вони здатні слугувати основою для розробки механізмів і стратегій забезпечення інформаційної безпеки, адже виявлення, аналіз і протидія пропагандистським впливам є актуальним у контексті сучасності. Знання, що політична карикатура здатна бути ефективним інструментом пропаганди, дозволить розуміти ризики та передбачувати ймовірні сценарії поширення пропаганди через карикатуру.

У сфері освіти результати даного дослідження можуть бути використані для підготовки навчальних програм і матеріалів з аналізу пропаганди та медіаграмотності. Зокрема, це може бути корисним для викладання дисциплін, пов'язаних із пропагандою, інформаційними війнами та гібридними конфліктами, як у вищих навчальних закладах, так і у школах. Матеріали дослідження можуть сприяти формуванню в учнів та студентів навичок розпізнавання маніпуляцій у медіапросторі та, відповідно, протидії інформаційним впливам.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається з вступу, трьох розділів та дев'яти підрозділів, висновків до них, а також загальних висновків, списку використаних джерел який налічує 89 найменувань та додатків. Загальний обсяг роботи становить 153 сторінки, з яких основного тексту – 83 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ ТА ПОЛІТИЧНОЇ КАРИКАТУРИ

1.1. Основні поняття гібридної війни, причини її виникнення та етапи розвитку

Гібридна війна є одним із ключових феноменів сучасності, що характеризується поєднанням різних методів ведення війни, а не лише військових, задля досягнення необхідних цілей. Наразі, як було сказано вище, це явище є дуже актуальним, що зумовлює наявність великої кількості визначень поняття «гібридна війна». Відповідно, у цьому підрозділі ми плануємо розглянути та проаналізувати різні підходи до трактування цього феномена, адже саме такий тип воєн стає ключовим інструментом для вирішення конфліктів у сучасному світі. Окрему увагу у цьому підрозділі приділено також об'єктивним передумовам, які детермінують процес появи та поширення гібридних воєн із кінця ХХ століття.

Доктор політичних наук Людмила Чекаленко у своїй публікації «Про поняття гібридна війна» говорить про те, що зробити конкретне визначення гібридної війни досить складно. Це пов'язано з «...поглядом трактування й наповнення відповідним змістом» (Чекаленко 2015: 41). Ми солідарні з її думкою, тож розглянемо кілька популярних визначень гібридної війни більш детально.

Батьком теорії гібридних воєн ХХ-ХХІ століття вважається американський історик Франк Гоффман. Він був одним з перших дослідників, хто визначився з етапами та реалізацією гібридних воєн (Hoffman 2007: 8). Гоффман пояснює, що гібридна війна – це така війна, яка поєднує в собі прості і звичні засоби ведення війни разом із більш складними. До простих відносяться терористичні акти, насильство, злочинні заворушення, примус, іррегулярні формування; до складних – пропаганда та інформаційні операції (Hoffman 2009).

Барселонський центр міжнародних відносин пояснює гібридну війну як таку, що «включаючи міську партизанську війну, складну зброю, як-от безпілотники, дезінформацію, викрадення людей і навіть тероризм, використовується державними та недержавними акторами в насильстві» (Bargues 2022). Доцент Центру стратегічних і оборонних досліджень Австралійського національного університету в Канберрі Рассел Гленн також акцентує на тому, що «гібридна загроза вбирає в себе комбінацію як державних, так і недержавних акторів» (Glenn 2009: 2). Тотожні думки мають і американські історики Вільямсон Мюррей та Пітер Мансур, які впевнені у тому, що гібридний метод ведення війни охоплює поєднання державних та недержавних акторів, що діють синхронно (Murray, Mansoor 2012: 2 – 5).

Незважаючи на велику кількість різних думок, проаналізувавши їх, ми можемо узагальнити визначення гібридної війни й отримати наступне: «Гібридна війна – війна, основним інструментом якої є створення державою-агресором у державі, обраній для агресії, внутрішніх протиріч та конфліктів з подальшим їх використанням для досягнення політичних цілей агресії, які звичайно досягаються звичайною війною» (Політологічний енциклопедичний словник: 82).

Розібравшись із поняттям гібридної війни, ми пропонуємо розглянути як приклад ірано-ізраїльське протистояння, яке ще називають проксі-війною або холодною війною між Іраном та Ізраїлем. Даний конфлікт бере свій початок ще з 1979 року і з того часу поступово перетворився на регіональний проксі-конфлікт між Іраном та Ізраїлем. Варто зазначити, що Іран є майстром гібридних воєн, ефективно поєднуючи військові, політичні, економічні, інформаційні та культурні методи впливу для досягнення своїх стратегічних цілей. Але ключовою особливістю іранських гібридних воєн є використання проксі-груп, які дозволяють Ірану уникати прямої відповідальності за певні дії. Так, в аспекті даного конфлікту для нас є цікавою Ліванська війна 2006 року, де Ізраїль де-факто воював з Іраном, але де-юре він протистояв підтримуваний Іраном організації «Хезболла». Це

пояснюється тим, що Іран надає зазначеній організації фінансову, військову, технічну тощо допомогу, що допомогло йому перетворити її на свого основного проксі-гравця. Відповідно, всі дії Ізраїлю були спрямовані саме на «паростки» («Хезболла»), а не на «коріння» (Іран). Тобто, Ізраїль не мав прямого впливу на діяльність Ірану, що дозволило останньому і надалі залишатися в тіні та не брати участь у прямій конфронтації (Iran – Israel proxy conflict). Отже, цей конфлікт, на нашу думку, є дуже цікавим прикладом гібридної війни, адже така тактика Ірану підкреслює ефективність ведення саме такого типу війни. А підтримка проксі-груп, як ми уже визначили вище, допомагає досягати поставлених цілей без офіційного залучення до військових дій.

Зважаючи на це, першою передумовою, яка обумовлює застосування гібридної війни, можна вважати наявність надсучасного озброєння, що робить відкриті загарбницькі дії надто ризикованими. Ризикованими вони є не лише для сторін конфлікту, а й для людства загалом – перемога у такому конфлікті не є можливою без катастрофічних втрат. Однак не варто думати, що гібридна війна не несе в собі таких же катастрофічних наслідків. Як зауважує британський політолог Марк Галеотті: «...враховуючи масштаби жертв та руйнування, що несуть в собі не тільки величезні соціальні наслідки, а також і катастрофічні економічні та політичні наслідки, такі конфлікти нового типу можна порівняти з наслідками класичної війни» (Galeotti 2014: 2).

Другою передумовою є прагнення агресора зменшити або повністю приховати свою участь у конфлікті. Це, звісно, робиться для того, аби маніпулювати думками та подіями і убезпечити себе від втрати політичного авторитету. З цієї передумови витікає третя – уникнення протестів внутрішньої опозиції. Оскільки під час гібридної війни пряма агресія не здійснюється, дії агресора залишаються поза увагою суспільства.

Четвертою передумовою є розвиток інформаційних технологій. Сучасний світ – це глобальне село, де всі тісно пов'язані мережею Інтернет. У такому світі

легко здійснювати вплив, контролювати та пропагувати. З одного боку це дуже небезпечно, а з іншого – дуже вигідно для певних акторів. Залишаючись практично непоміченим, можна розповсюджувати фейкову інформацію, пропагувати якісь «нездорові» цінності та закликати до агресії і т.д.

П'ята передумова, яка має особливе значення в контексті гібридної війни – бажання агресора отримати інфраструктуру жертви в повністю або частково збереженому робочому стані.

У веденні війни гібридного типу дуже важливим є забезпечення певних приводів, які стануть чудовим фундаментом для здійснення ефективної гібридної війни. Відповідно до цього, обов'язковим пунктом для держави, яка готується до здійснення гібридної війни, є побудова ідеологічної основи всередині власної держави. Цей пункт включає в себе інформаційний тиск, забарвлений пропагандою, основна мета якого – створити непрезентабельний образ майбутнього об'єкту агресії. Особливістю є так зване «м'яке» насадження необхідної ідеї, яке здійснюється через кіноіндустрію, літературу та мистецтво. Останнє охоплює політичну карикатуру, що в аспекті дипломної роботи є важливо. Варто зазначити, що цей процес відбувається не лише в одному напрямку. Активна інформаційна війна здійснюється і щодо населення держави-жертви, завдяки чому відбувається пошук внутрішньої підтримки серед тієї частини населення, яка за певними ознаками близька до держави-агресора.

Наступним пунктом є сильна влада. І говорячи про сильну владу, ми маємо на увазі владу з нотками авторитаризму, на яку складно вплинути ззовні. Такі держави мають демократичну оболонку, але відкидають усі засади демократії всередині.

З попередніх пунктів впливає останній, на нашу думку, важливий пункт. Він полягає у тому, що держава-жертва також повинна мати певний фундамент для гібридної війни, який проявляється у слабкій владі, нестабільній економіці, слабких силових структурах та мінімальному міжнародному впливі.

Говорячи про гібридну війну, необхідно виділити також особливості, які характеризують цей тип воєн. Скориставшись цим, український дослідник Володимир Мандрагеля ключовими особливостями гібридних воєн називає наступні:

1. Приховані дії – ведення війни таємно через використання спецслужб, пропаганди, інформаційних атак тощо;
2. Перевага застосування невійськових методів – політичний тиск, економічні санкції тощо;
3. Вплив на всі сфери життя задля того, аби повністю контролювати функціонування держави;
4. Деморалізація противника;
5. Наприкінці гібридної війни – відкрита агресія (Мандрагеля 2017: 84 – 85).

На завершення першого підрозділу визначимо основні етапи гібридної війни.

Перший етап – підготовчий, на якому державою-агресором здійснюється посилення контролю над усіма сферами життя, тим самим зміцнюючи її владу. Відбувається жорстка цензура, контроль за інформаційним простором, блокування опозиції. Важливу роль тут відіграють ЗМІ, телебачення, карикатури, радіо, через які здійснюється пропаганда. Варто зазначити, що це працює в обидва боки, адже у державу-жертву також проникає пропаганда, яка «м'яко» нав'язується населенню, поширюючи серед нього ідеї сепаратизму, нездатності власної держави представляти своїх громадян на міжнародній арені та забезпечувати їхній захист.

Другий етап – активний, який є початком агресії. Головні особливості цього етапу: створення на території держави-жертви збройних угруповань антиурядових сил, які подаються як місцеве ополчення; антиурядові виступи; створення незаконних органів влади; інформаційні атаки, які ще більше дискредитують державу-жертву в очах населення; захоплення територій.

Третій етап – завершальний, коли уже на захоплених територіях починають створюватися сепаратистські «республіки». Такі утворення висвітлюються у ЗМІ як жертви «режиму», які страждали, але їх нарешті «звільнили». Проводяться референдуми, вибори, створюються нові силові структури та органи влади. «Фінали таких воєн подібні і різні водночас – приєднання територій, створення псевдореспублік, замороження конфлікту» (Стратегія і тактика гібридних війн 2014).

Отже, з огляду на все вищезазначене, ми можемо зробити висновок, що гібридна війна – це дуже складний процес, який охоплює багато елементів та потребує значного часу. Однак, попри це, він є дуже ефективним. Ефективність чітко пояснює українська дослідниця Катерина Попович: «Гібридна війна побудована на промацуванні слабких місць, послідовному просуванні або одночасному за кількома напрямками, такими «хвилями», які йдуть на спад, а потім піднімаються. Розуміючи цю природу, і як це працює, можна достатньо ефективно працювати на випередження» (Попович 2016: 76).

1.2. Політична карикатура як інструмент пропаганди

Карикатура як жанр мистецтва зародилася досить давно, ще за часів Античності. Однак справжньої популярності вона набула лише в XVI-XVII століттях і, варто зазначити, мала певні відмінності від карикатури в сучасному розумінні. Різниця полягала у тому, що тогочасна карикатура створювалася сатириками і була саме сатирою, а не карикатурою. Ідея залишалася незмінною – висміяти громадських і політичних діячів, але через призму моральності. Натомість у більшості сучасних карикатур моральність, як така, відсутня (Caricature Art).

Мистецький глосарій пояснює карикатуру як малюнок реальної людини, у якому певні риси спотворюються чи перебільшуються, але схожість із реальністю залишається (Caricature Art).

Що стосується політичної карикатури, то вона зберігає риси звичайної карикатури, але її мета – не просто висміяти щось чи когось, а передати складні політичні або соціальні повідомлення у сатиричній формі. «Комунікативна мета жанру політичної карикатури полягає в осміюванні та гострій сатиричній критиці відомих політичних діячів і значущих подій у сфері політики, в маніпулюванні суспільною свідомістю, наприклад, шляхом створення або розвінчання певного образу політика» (Ковінько 2012: 126).

Український науковець, кандидат історичних наук Микола Горох описує політичну карикатуру як таку, що «існує у двох вимірах: мистецькому – являє собою певний художній витвір та пропагандистському – інструмент формування певних настроїв, мобілізації окремих соціальних груп, стимулювання адресатів до певних дій» (Горох 2019: 346).

Професор університету Пассау Томас Кніпер зазначає, що політична карикатура, або ж редакційна карикатура, «зроблена з метою передачі редакційного коментаря про політику, політиків і поточні події. Такі карикатури відіграють певну роль у політичному дискурсі суспільства, яке забезпечує свободу слова та преси» (Кніпер 2007).

Польський науковець Орест Семотюк визначає, що «політична карикатура є традиційним жанром гумористичного дискурсу». На додаток, «...її можна трактувати як «дзеркало» актуальних подій, як засіб пропаганди та інструмент іміджу країни чи політичного діяча, як спосіб формування соціокультурної дійсності через культурні коди» (Семотюк 2023).

Отже, предмет політичної карикатури зазвичай пов'язаний з актуальними та важливими політичними питаннями. «...Для того, щоб їх зрозуміти, вони вимагають, щоб читачі володіли деякими базовими знаннями про їхню тематику, в ідеалі, такими, які надає засіб масової інформації, у якому вони публікуються» (Кніпер 2007). Основною метою політичної карикатури є не скільки розважити, скільки переконати (Analyzing Political Cartoons).

Для того, щоб краще зрозуміти те, чому політична карикатура є ефективним засобом пропаганди, почнемо з малого – виділимо особливості політичної карикатури.

Першою та основною особливістю політичної карикатури є її здатність точно й виразно транслювати закладену в неї ідею, передавати суспільні настрої завдяки характерному прийому гіперболізації, який, у свою чергу, дозволяє загострювати увагу на окремих рисах об'єкта. Якщо це образ «ворога», то політична карикатура висвітлює його з максимально негативного боку, спотворює, принижує та насміхається (наприклад, українських президентів російська карикатура часто зображує як жебраків, які постійно просять кошти у Америки, яку, в свою чергу, зображують як зажерливого пана чи то свиню). Якщо це образ «себе як жертви ворога (-ів)», то завданням карикатури є возвеличення, експресія та підкреслення героїзму (наприклад, російська карикатура часто уособлює свою державу як великого грізного ведмедя, що захищає свій народ). Звісно, що це працює в обидва боки.

Друга особливість політичної карикатури – це те, що вона прагне не до точного відображення дійсності, а до її інтерпретації у контексті суспільної думки або політичного погляду.

Третя особливість – політична карикатура не лише висміює, але й виступає інструментом засудження. Вона працює на двох рівнях: перший – комічний аспект створює ефект впізнаваності та розваги; другий – завдяки використанню певних символів і перебільшення політична карикатура засуджує політичні явища чи політичних лідерів (наприклад, на опозиційних карикатурах російські лідери часто зображуються в образі хижих птахів, що полюють на безневинних жертв).

Отже, виходячи з вищезазначених особливостей, перейдемо до функцій, які виконує політична карикатура.

Катерина Ковінько у своїй статті «Жанр політичної карикатури: функціональні, дискурсивні та стилістичні особливості» виділяє такі функції політичної карикатури:

- Сатирична функція – полягає у «...здатності політичної карикатури створювати сатиричний ефект використовуючи розвінчування, викриття і осміювання значущих для представників певної культури суспільно-політичних явищ». На думку авторки саме ця функція «покликана формувати і регулювати суспільну політичну свідомість» (Ковінько 2012: 126 – 127).

- Маніпулятивна функція – полягає в тому, щоб «...створити у свідомості суспільства певний образ політика, сформувати певне ставлення до нього мас» (Ковінько 2012: 126 – 127).

- Творча функція, що «...служить не лише передавачем деякого повідомлення, але і генератором нових ідей» (Ковінько 2012: 126 – 127).

- Стимулююча функція – полягає у тому, що карикатура може «...стимулювати активність політиків, викликаючи у них певну реакцію (можливо, виражену вербально або невербально)» (Ковінько 2012: 126 – 127).

- Функція культурної пам'яті – основна суть якої полягає у тому, що політична карикатура включає певні контексти, пов'язані з «...культурною пам'яттю (традицією), що відклалася в свідомості аудиторії» (Ковінько 2012: 126 – 127).

- Емотивна функція – «...сукупність мовних засобів, що відображають емоційну картину світу автора» карикатури. У цьому контексті варто зазначити, що у «...карикатурах емоційні значення передаються як через використання мовних засобів, так і через візуальні елементи, такі як жести, міміка і рухи тіла. Ці елементи слугують відображенням універсальних емоцій, таких як гнів, радість або страх, що надає зображенням додаткової експресивності та глибини» (Ковінько 2012: 126 – 127).

Виділивши основні функції, які виконує політична карикатура, важливо також звернути увагу на основні прийоми, що використовуються для створення дієвої політичної карикатури, яка ефективно виконає своє завдання. Уже згадана раніше Катерина Ковінько серед стилістичних прийомів виділяє:

По-перше, каламбур, який уособлює собою гру слів, коли певні слова заради комічного контексту замінюються іншими словами, схожими за звучанням.

По-друге, образна метафора, яка допомагає додати комічності або критики, переносячи властивості одного явища на інше для підкреслення певних рис.

По-третє, алюзія та квазіалюзія, які «...використовуються для відсилання до різного роду прецедентних феноменів (політичного і не політичного характеру)» (Ковінько 2012: 128 – 129).

Тепер проаналізувавши всі тонкощі такого жанру мистецтва як карикатура, поговоримо про її роль як засобу пропаганди.

Микола Горох (науковець, до якого ми вже неодноразово зверталися у цьому тексті) зазначає, що карикатура є одним із найефективніших засобів впливу на суспільну свідомість завдяки її простоті та доступності для різних груп населення. Він також акцентує увагу на тому, що найкращі зразки карикатур володіють здатністю легко передавати ідеї навіть людям без спеціальних знань. Карикатура, за словами науковця, не лише розважає, а й нав'язує певну модель поведінки, що робить її потужним інструментом пропаганди (Горох 2019: 346).

Солідарні з його думкою й інші українські науковці – Сніговська Оксана Володимирівна та Малахиті Андрій Васильович. У своїй статті «Політична карикатура як вид креолізованого тексту в контексті кризи українсько-російських відносин (на матеріалі грецької преси)» вони стверджують, що «...образотворчий ряд завжди активно впливає на наше сприйняття і часто визначає, «диктує», «програмує» розуміння вербального тексту. До того ж, графіка, експлікуючи всі невербальні складові тієї мовної ситуації, що має місце в карикатурі, звертає нашу

увагу на жестикуляцію, міміку, пантоміміку і праксеміміку, збагачуючи таким чином арсенал авторських засобів створення образу персонажа та підвищуючи інформативність усього твору» (Сніговська 2022: 199).

Популярність карикатури як засобу пропаганди пояснюється тим, що їй не потрібна документальна точність. Головне – акцентування на ключових моментах через перебільшення та умовність, а не відтворення реальності (Власюк А. 2015: 9).

Сюди варто додати думку ще одного українського дослідника, кандидата педагогічних наук Мороз Петра, який зазначає: «Популярність карикатури зумовлена тим, що вона значно економить час читача та дає змогу швидко ознайомлюватися з наведеною інформацією, не докладаючи для цього значних зусиль» (Мороз 2022: 296)

Таким чином, враховуючи всі описані особливості політичної карикатури, її роль та функції, можна стверджувати, що політична карикатура дійсно є ефективним засобом пропаганди. У свій час вона відіграла важливу роль у загостренні політичних протиріч на початку Першої світової війни та під час її активного періоду. Карикатура цього часу характеризується сатирою та гротеском. «Так в німецьких карикатурах росіян часто зображували здичавілими і вічно п'яними варварами, англійців занадто самовпевними та пихатими. У країнах Антанти німецького імператора Вільгельма II, якого вважали головним винуватцем війни, на карикатурах часто зображували божевільною людиною, що уклала угоду з дияволом» (Мороз 2022: 296 – 297).

У період Другої світової війни роль політичної карикатури залишалася на тих самих позиціях, що і під час Першої світової. Петро Мороз описує її роль цього часу наступним чином: «...карикатури часто відображали воєнну та політичну ситуації, які повсякчас радикально змінювались. Союз Гітлера і Сталіна 1939 року в багатьох британських та американських карикатурах висміювали як небезпечний шлюб. Утім, після нападу Німеччини на Радянський Союз уже німецькі

карикатуристи глузували з нового союзу СРСР, США та Британії. Популярними темами для тогочасних карикатуристів були також напад СРСР на Фінляндію, «приєднання» країн Прибалтики. Досить популярною мішенню для глузувань були лідери провідних держав, а також головний нацистський пропагандист Йозеф Геббельс» (Мороз 2022: 297). Разом із цим карикатура виконувала й патріотичну функцію, мобілізуючи та згуртовуючи народ проти зовнішніх і внутрішніх ворогів.

Щодо України, то в руках більшовиків карикатура стала своєрідною «тінню» їхньої діяльності. Вона супроводжувала кожен подію, ідею та рух. Особливо її активність зростала в періоди знищення УНР, колективізації, індустріалізації та політичних репресій. Її завдання були різноманітними, починаючи з демонізації противників режиму і закінчуючи прославлянням «трудового народу».

Зимова війна (1939 – 1940) «вдихнула» в карикатуру ще більше життя. Тодішня пропаганда використовувала карикатуру для демонізації фінів, поширюючи терміни «білофіни» та «Фінська Народна Республіка». Основним завданням «зимових» карикатур було формування негативного іміджу Фінляндії в радянському суспільстві, висміювання фінського керівництва, створення образу «агресора», який загрожує мирному радянському народу.

Під час Холодної війни політична карикатура виконувала схожі завдання. Радянська сторона формувала негативний образ Заходу, зображуючи його як джерело загрози для соціалізму. США діяли аналогічно, популяризуючи ідеї «радянської загрози» та критикуючи соціалістичні ідеї.

На нашу думку, саме цей список «заслуг» політичної карикатури, що, звісно, не обмежується описаною інформацією, допоміг їй еволюціонувати від простого засобу висміювання когось чи чогось до ефективного інструменту пропаганди. Адже кожна історична подія вдосконалювала політичну карикатуру, додаючи нові сенси, способи та засоби її масового поширення.

У наш час карикатура є жорстокою та аморальною. У ній уже немає тієї сатири, що була притаманна карикатурам раннього періоду. Сучасна карикатура містить жорстку критику з ноткою гумору, але ця нотка занадто маленька, щоб з неї можна було посміятися.

1.3. Особливості гібридної російсько-української війни

У контексті теми дипломної роботи, а саме: «Політична карикатура як засіб пропаганди у гібридній війні Росії проти України в період 2014 – 2022рр», ми вважаємо важливим розглянути особливості, які притаманні російсько-українському конфлікту, та охарактеризувати ті деталі, що роблять його унікальним на тлі інших.

У вступній частині дипломної роботи ми вже зазначали, що хронологічним початком гібридної війни Росії проти України вважається анексія Криму. З цього випливає головна, на нашу думку, причина, через яку Росія вирішила розпочати свою війну. Цією причиною стала остаточна визначеність України з приводу євроінтеграції, яка дестабілізувала тодішню політику Кремля щодо контролю України і, тим самим, підштовхнула його до активних дій.

Наша думка підтверджується українськими науковцями Тишкун Ю. Я. та Троцько Д. А., які у своїй спільній статті «Російсько-українська війна в призмі сучасних критичних теорій міжнародних відносин» акцентують на тому, що «...передумовою початку війни – введення службовців російських військ і спеціальних служб в Крим і на Донбас став провал, за підсумками Євромайдану 2013-2014 рр. спроб контролювати офіційний Київ засобами м'якої сили, які були в розпорядженні офіційної Москви, і, відповідно, необхідність застосувати жорстку силу у спробі зберегти вплив РФ в Україні» (Тишкун, Троцько 2022: 50).

Це дає нам зрозуміти, що Росія ніколи не була готова «відпустити» Україну з-під свого «крила». Як відомо з першого підрозділу дипломної роботи, Росія

(спочатку більшовики, а потім СРСР) будували свою політику таким чином, щоб повністю інтегрувати Україну у свій порядок. Це продовжилось навіть після того, як Україна здобула незалежність. Тоді, скориставшись тим, що Україна ще занадто «юна», аби швидко стати на ноги, її демократія була недосконалою, Росія почала грати в «маріонетковий уряд», просуваючи проросійських політичних лідерів до влади та розробляючи план щодо повного знищення української державності.

Як наслідок, у Російській Федерації «народився» план ведення прихованої війни, відомий нам як гібридна війна, основи якого викладені у славнозвісній зовнішньополітичній доктрині Валерія Герасимова – «Доктрині Герасимова». У цій доктрині Герасимов описав основи ведення нової війни, у якій традиційні військові методи поєднуються з іншими засобами (політичними, інформаційними та економічними): «...широкого розповсюдження набувають асиметричні дії, які дозволяють нівелювати перевагу противника у збройній боротьбі. До них відносяться використання сил спеціальних операцій і внутрішньої опозиції для створення постійно діючого фронту на всій території супротивної держави, а також інформаційний вплив, форми і засоби якого постійно удосконалюються» (Додонов 2017: 113).

З вищеописаного випливає, що доктрина Герасимова відіграє важливу роль у підготовці та реалізації гібридної війни Росії проти України. Адже саме після її оприлюднення Росія почала застосовувати концепції, викладені в доктрині, у реальній політиці, що стало очевидним у 2014 році, коли розпочалася агресія проти України. Проте варто зазначити, що доктрина Герасимова не була початком гібридної війни Росії проти України; вона лише сприяла її загостренню.

Як було зазначено вище, російсько-український конфлікт має своє коріння ще до подій 2014 року. Зокрема, можна згадати події Помаранчевої революції 2004 року, після яких Росія відчула загрозу втрати свого впливу на Україну. Цю тезу можна підтвердити думками Романа Додонова, який у своїй статті «Російський погляд на концепцію гібридної війни» зазначає: «Окремі необхідні кроки для

«завчасної підготовки конфлікту» були зроблені протягом останніх 9 років, в результаті чого Кремль створив на території України розгалужену агентуру, виховав «п'яту колону», відкрито просував філії «руського міру», фінансував культурні, наукові, освітні заходи. Було підкуплено «лідерів думок», що мали вплив на рішення експертного середовища, парламентаріїв, особливо депутатів від провладної Партії регіонів, політичних діячів, міністрів, навіть президента» (Додонов 2017: 114 – 115).

Таким чином, ми можемо виокремити кілька особливостей цієї війни:

По-перше, це звісно наявність самої доктрини, роль якої було проаналізовано вище.

По-друге, це те, що політичне керівництво Російської Федерації ніколи не вживало у своїй риторичі термін «гібридна війна». Але, не дивлячись на те, що така термінологія не мелькала серед народу, Росія ефективно використовувала механізми ведення гібридної війни, описані у доктрині. Герасимов зазначав: «...в майбутній війні на всіх етапах її підготовки та ведення мають зростати елементи тиску на противника передусім через політичні, економічні та гуманітарні сфери» (Сегеда, Шевчук 2019: 33).

По-третє, це наявність нової тактики Росії, яка полягає у тому, щоб, уникаючи прямого збройного зіткнення, «грати» на слабких місцях ворога. Про це у своїй праці «The 'Gerasimov doctrine' and Russian Non-Linear War. In Moscow's shadows» пише політолог Марк Галеотті. Цю нову тактику він називає «російською партизанською геополітикою» (Galeotti 2014: 1).

По-четверте, це те, чим в принципі пояснюється ефективність використання гібридного методу ведення війни – «використання новітніх технологій, насичування їх матеріалами антиукраїнського змісту, щоб впливати на свідомість громадян, розпалювати національну та релігійну ворожнечу» (Сегеда, Шевчук 2019: 34). Для реалізації цього у 2009 році в Російській Федерації було створено

спеціальну комісію, яка фактично діяла як повноцінний державний орган під контролем президента. Серед основних завдань даної комісії була протидія фальсифікації історичних фактів, що могло, на думку Кремля, загрожувати інтересам РФ; та формування в російському суспільстві негативного ставлення до України та всього, що з нею пов'язано. З цією метою використовувалися методи вибіркового трактування історичних подій та інтерпретування через антиукраїнську призму. Наприклад, «російські історики, здійснюють перманентний наступ на історію України, національно-визвольні змагання, українську державність...У російських виданнях гуманітарного та політичного змісту тиражується твердження, що в українців не було історичного права на створення власної держави. Намагаючись підігнати історію під вирішення геополітичних планів Росії з російських видань почав зникати термін «Київська Русь», на заміну якому прийшов термін «Давньоруська держава» (Сегеда, Шевчук 2019: 34).

Як короткий висновок до даного підрозділу можна констатувати, що Росія обрала саме гібридну війну як засіб ослаблення України зсередини. Варто зазначити, що цей підхід виявився досить ефективним. На сьогодні ми маємо проблеми розколу українського суспільства як за територіальною, так і за мовною ознакою – чинники, якими маніпулювала Росія, почавши у 2022 році повномасштабне вторгнення на територію України.

Обраний РФ підхід є складнішим, довготривалішим і дороговартіснішим порівняно з прямою військовою агресією, однак набагато ефективнішим. Адже саме цей підхід дозволяє впливати на суспільство через внутрішні протиріччя, при цьому мінімізуючи увагу до власних агресивних дій.

Висновки до розділу 1

Перший розділ дипломної роботи був присвячений аналізу поняття гібридної війни, дослідженню політичної карикатури та особливостей російсько-української гібридної війни, включно з роллю «доктрини Герасимова» у цьому конфлікті.

Починаючи з гібридної війни, ми прийшли до висновків, що гібридна війна є одним із ключових феноменів сучасності та характеризується поєднанням різних методів ведення війни, а не лише військових, задля досягнення необхідних цілей. Дослідження передумов виникнення гібридних воєн дозволило виділити кілька основних детермінуючих чинників:

- наявність надсучасного озброєння, що робить відкриті загарбницькі дії надто ризикованими;
- бажання агресора применшити, або ж нівелювати свою участь у конфлікті;
- уникнення протестів внутрішньої опозиції;
- розвиток інформаційних технологій;
- бажання отримати інфраструктуру супротивника-жертви в повністю, або частково діючому стані для реалізації своїх власних інтересів.

На основі вищеописаного аналізу було визначено три основні етапи гібридної війни:

- перший етап – підготовчий, на якому державою-агресором здійснюється посилення свого контролю над усіма сферами життя держави, тим самим зміцнюючи свою владу;
- другий етап – активний, який є початком агресії;
- третій етап – заключний, коли уже на захоплених територіях починають створюватися сепаратистські «республіки».

Що стосується політичної карикатури, то, дослідивши поняття та особливості політичної карикатури, ми прийшли до висновку, що вона є ефективним засобом впливу на суспільну свідомість. Разом з цим вона відіграє важливу роль у формуванні суспільних настроїв, особливо в умовах гібридної війни. Визначено,

що предмет політичної карикатури зазвичай пов'язаний із актуальними та важливими політичними питаннями, а основною метою політичною карикатури є не скільки розважити, як переконати. Серед її основних рис виділено:

- здатність точно і виразно транслювати закладену ідею, передавати суспільні настрої завдяки характерному прийому гіперболізації, який в свою чергу дозволяє загострювати увагу на окремих рисах об'єкта;
- прагнення не до точного відображення дійсності, а до її інтерпретації у контексті суспільної думки або політичного погляду;
- політична карикатура не лише висміює, разом з цим вона виступає і як інструмент засудження.

Популярність карикатури як засобу пропаганди пояснюється також і тим, що карикатурі не потрібна документальна точність, головне – це акцентування на ключових моментах через перебільшення та умовність, а не відтворення реальності.

Аналіз російсько-української гібридної війни показав, що головною причиною, чому Росія вирішила почати свою війну, стала остаточна визначеність України з приводу євроінтеграції, яка дестабілізувала тогочасну політику Кремля по контролю України і, тим самим, підштовхнула його до активних дій. Головними особливостями цього конфлікту стали наступні:

- по-перше, це звісно, наявність «доктрини Герасимова»;
- по-друге, відмова політичного керівництва Російської Федерації від використання терміну «гібридна війна»;
- по-третє, наявність нової тактики Росії, яка полягає у тому, щоб, уникаючи прямого збройного зіткнення, «грати» на слабких місцях ворога;
- по-четверте, використання новітніх технологій.

Вагому роль у російській гібридній війні проти України відіграла «доктрина Герасимова», яка стала концептуальним підґрунтям для ведення гібридної війни. У цій доктрині Герасимов описав основи ведення нової війни, у якій традиційні військові методи поєднуються з іншими засобами (політичними, інформаційними та економічними).

З вищеописаного випливає, що доктрина Герасимова відіграє важливу роль у підготовці та реалізації гібридної війни Росії проти України. Адже саме після її оприлюднення Росія почала застосовувати концепції, викладені в доктрині, у реальній політиці, що стало очевидним у 2014 році, коли розпочалася агресія проти України. Проте варто зазначити, що доктрина Герасимова не була початком гібридної війни Росії проти України; вона лише сприяла її загостренню.

РОЗДІЛ 2

РОСІЙСЬКА ПОЛІТИЧНА КАРИКАТУРА В КОНТЕКСТІ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

2.1. Роль російської політичної карикатури як інструменту пропаганди у веденні гібридної війни проти України

З попереднього розділу ми вже знаємо, що анексією Автономної Республіки Крим у 2014 році Росія розпочала гібридну війну проти України, яка тривала «упродовж восьми років, до 24 лютого 2022 року» (Печерський, Букет 2023). Під час цієї війни Кремль будь-яким чином заперечував свою причетність до дій в Україні та вів приховану війну, «ламаючи» Україну з середини, дестабілізуючи її та пригнічуючи українське населення. Але, варто відмітити, що зміни відбувалися не лише на території України.

У 2014 році дослідницький центр Гарвардської школи Кеннеді опублікував статтю журналістки Джилл Догерті «Everyone Lies: The Ukraine Conflict and Russia's Media Transformation» у якій авторка пише про те, що конфлікт в Україні прискорює в Росії певні зміни, а саме: централізацію в руках держави та мобілізацію всіх інформаційних ресурсів, що використовується для пропаганди ключових ідей російської влади як у самій Російській Федерації, так і за її межами (Dougherty 2014: 2 – 3).

Для здійснення впливу за межами своєї держави в період гібридної війни проти України Росія використовувала «рефлексивного контролю», яку можна охарактеризувати двома словами – маніпулою та владарюю. Її суть полягає у тому, що одна сторона м'яко нав'язує іншій стороні те, яким чином потрібно ухвалювати рішення (Цибульська 2020). Протягом довгого часу Росія, як один з центрів сили на міжнародній арені, впливала на рішення Заходу щодо України. Поки Росія проникала до України, намагаючись зруйнувати її зсередини, країни Заходу спостерігали та ігнорували події (Snegovaya 2015: 7).

А для того, щоб здійснювати ефективний вплив у межах своєї держави, зазначу, що саме у зв'язку з початком гібридної війни проти України Росія почала активно використовувати політичну карикатуру як інструмент пропаганди. За відносно короткий проміжок часу вона стала невід'ємною частиною інформаційної війни РФ (Гайко, Чайка 2024: 63).

Виходячи з цього, така роль політичної карикатури у гібридній війні Росії проти України зумовила, на нашу думку, необхідність її детального аналізу.

Отже, аналіз російської політичної карикатури у гібридній війні РФ проти України у дипломній роботі ми вирішили винести в окремий розділ, у якому, зокрема, будуть розглядатися пропагандистські завдання політичної карикатури Росії, її ключові наративи, особливості та ефективність. Ми вважаємо, що такий аналіз дозволить краще зрозуміти механізми інформаційного впливу, які використовувала Росія під час ведення своєї гібридної війни проти України.

Для початку важливо відповісти на питання: чому саме політична карикатура? Чому Росія приділяла їй дуже багато уваги? Насправді все досить просто. У попередньому розділі, аналізуючи роль політичної карикатури як елементу пропаганди, ми дійшли висновку, що політична карикатура завдяки своїй простоті, доступності та широкому охопленню є дієвим засобом впливу на людську свідомість. Розуміючи, наскільки карикатура може бути результативною, Російська Федерація в контексті ведення своєї гібридної війни збудувала цілий фронт з проросійських карикатуристів. Вони змогли протягом 2014 – 2022 років створити величезну кількість карикатур-відповідей на кожну подію, пов'язану з Україною та західним світом. Політична карикатура також була важлива для Росії в контексті створення паралельної російської реальності, де існує лише одна «правда» і не допускаються альтернативні думки. Проте це все зіграло нам на руку, оскільки тепер ми маємо значну кількість зразків карикатурної пропаганди для здійснення аналізу вищезначених аспектів.

Перш ніж перейти до аналізу завдань політичної карикатури Кремля, варто зазначити, що нами було виділено дві групи російських карикатуристів: перша – проросійська, друга – опозиційна.

Список проросійських карикатуристів загалом досить великий, але найяскравішими представниками є Віталій Подвицький, Ігор Колгарєв та Олександр Горбаруков. До представників другої групи карикатуристів можна віднести таких, як Сергій Йолкін та Олексій Куделін (більш відомий під псевдонімом Вася Ложкін). Звісно, представників цієї групи дуже і дуже мало. Перейдемо до завдань.

Першим завданням, яке варто виділити, є демонізація ворога. Російські карикатуристи часто зображують країни Заходу та США як агресорів. Україна висвітлюється як розсадник нацизму, а її лідерів позиціонують як послідовників Гітлера. Для наочності розглянемо кілька прикладів: Додаток 1 та Додаток 2.

Додаток 1 має назву «Ze». На цій карикатурі зображено теперішнього президента України Володимира Зеленського за трибуною. Але цікава не сама фігура Зеленського, а його тінь, яка є проекцією Гітлера.

Додаток 2 має назву «Украинские националисты». Ця карикатура доповнює статтю російського автора Марата Крайнова на тему: «Обыкновенный нацизм, или Как русофобия погубила Украину». Автор зобразив чотирьох представників українського козацтва (це видно за їхнім одягом: вишиванки, шаровари, український прапор на плечах). Усі ці «козаки» крокують шеренгою та демонструють жест, відомий як нацистське або гітлерівське вітання.

За допомогою цих карикатур російські художники показували українців з максимально негативного боку, вводячи своє населення в оману щодо переважання на території України послідовників гітлерівського нацизму. Таким чином, підхід «демонізація ворога» дозволяє створити у суспільстві заперечливий образ ворога, що допомагає російській владі виправдовувати свої агресивні та протиправні дії і

«сіяти» серед власного населення ненависть як до України, так і до інших держав-ворогів Росії (Крайнов 2022).

Друге завдання логічно випливає з першого – це легітимізація агресії РФ. Деякі карикатури відкрито, а деякі трохи завуальовано зображують Росію як захисника, що було неодноразово помічено і відмічено при аналізі карикатур. Росія постає захисником традиційних цінностей, Криму, України та навіть всього світу. Захищає вона від НАТО, США, ЄС і, парадоксально, Україну – від самої себе. Цей захист подається як необхідний для забезпечення миру та стабільності. У цьому аспекті цікавим є Додаток 3 – «Сильная карикатура на тематику ситуации в Украине». Він транслює ідею про те, що Росія захищає Україну від руйнівного впливу Заходу. Це ілюструється такими образами:

- кімната із купою зруйнованих та закривавлених дверей;
- кожні двері мають підпис – Сербія, Ірак, Лівія, Сирія;
- останні двері належать Україні, вони мають нормальний вигляд. Перед ними стоїть США в образі дядька Сема, а з них виглядає Росія в образі ведмеда.

Таким чином, через цю карикатуру транслюється ідея, що Росія захищає Україну від впливу країн Заходу, особливо США.

Третє завдання – це спростування та дискредитація підтримки України з боку Заходу та ЄС. На деяких карикатурах Україну зображують як маріонетку Заходу. Це стосується як подій Майдану, так і політики українських президентів, а також будь-яких дій, які не влаштовують Росію. Особливо яскравою є реакція російських карикатуристів на євроінтеграцію України. Доречними прикладами будуть Додаток 4 та Додаток 5.

Додаток 4 з назвою «С днем независимости!». Тут зображено Барака Обаму у вигляді лялькаря та Петра Порошенка у вигляді ляльки, тілом та рухами якої маніпулює Обама (Я ватник: №3, 2014).

Додаток 5 – «Еурога», на якому зображено дівчинку-українку в порваній сукні, з валізою та прапором ЄС. Вона крокує до дверей із написом «Еурога», але вони закладені цеглою. Ідея цієї карикатури полягає у тому, що шлях Україні до Європейського Союзу закритий, а вона плекає марні надії (Политические карикатуры...: №8, Подвицкий 2019).

Четверте завдання російської політичної карикатури – підтримка ідеологічних штампів кремлівської пропаганди. Протягом усього періоду гібридної війни в російському інформаційному просторі поширювалася велика кількість пропагандистських наративів: «захист російськомовного населення»; «фашизм і нацизм в Україні»; «братній народ»; «в Україні громадянська війна»; «захист православ'я та традиційних цінностей»; «Крим – це Росія»; «агресивний Захід» тощо. Цікавою є карикатура на тему традиційних цінностей – Додаток 6 з назвою «Неформалы и лузеры». Дана карикатура повністю висміює і засуджує будь-які відмінності одних людей від інших. Це зачіпає всіх: людей іншої орієнтації, тих, хто підтримує антирасистський рух, і навіть тих, хто не любить читати книги. Такі люди зображуються як неадекватні, які нападають на «адекватних і начитаних». Таким чином, транслюється головний меседж російського «середньостатистичного» громадянина – будь як усі та не виділяйся! (Виталий Подвицкий Мастерская, 2020)

П'яте завдання, на нашу думку, можна назвати найважливішим, адже це – збільшення мобілізації населення. Повертаючись до уже знайомої нам гіперболізації (з попереднього розділу), ми знаємо, що цей прийом додає більшої експресії в карикатуру, а це в свою чергу, служить засобом до емоційної мобілізації населення. Адже різні карикатури викликають різні емоції. Деякі викликають почуття патріотизму та гордості – Додаток 7, а деякі стають поштовхом до вбивств – Додаток 8.

Додаток 7 має назву «Русский размах». Автор Бауржан Избасаров. Ідея карикатури відповідає ідеї «величності Росії», побудованій на конструкті «перемоги

у Другій світовій війні» (про цей конструкт більш детально у наступному підрозділі). Це пояснюється через наступні символи:

- великий і дужий ведмідь у шапці з червоною зіркою – це Росія яка звісно ототожнює себе з СРСР;
- стереотипний Гітлер (маленький і з довгим носом), який гине під лапою ведмедя, що розриває його на дві частини;
- ключовий елемент – напис: «Русский размах!».

Ця карикатура демонструє характерну для Росії схильність звеличувати себе, привласнюючи колишні заслуги держав СРСР, і таким чином сприяти формуванню у населення відчуття всездозволеності та всемогутності, що чітко прослідковується, наприклад, у гаслах «Можем повторить!», популярних під час святкування Дня перемоги 9 травня.

Додаток 8 є не менш яскравим за образами й символами, ніж Додаток 7. Але це не просто зображення із якоюсь певною ідеєю – це прямий заклик до вбивств. На карикатурі зображено:

- російського військового з прапором так званої «Новоросії» та георгіївською стрічкою, який тримає в руці пістолет, направлений на жахливого хряка;
- хряк одягнений у бронежилет із українською символікою (тризубом) та з характерною для українських козаків зачіскою – чуприною;
- найважливіший елемент – напис: «Увидишь бандеровца Убей! Не испытывай ненависти, будь хладнокровен, уничтожая бешеное животное ты проявишь к нему сострадание» (Карикатуры на украинских нацистов: № 37).

Ця карикатура є жахливою за своєю суттю, адже, на відміну від інших прикладів, тут відкритий заклик до жорстокості та вбивства. За рахунок використання надмірної гіперболізації (про це детальніше у наступному підрозділі)

вона викликає негативні емоції. З нашого боку це – обурення до росіян та їх «творіння», а з боку російського суспільства – до українців. Але, варто зазначити, що протягом кількох років роботи над темою, пов'язаною з дипломною роботою, це була перша карикатура з настільки відвертим закликком до насильства. Тобто, ми робимо висновок, що подібних карикатур небагато. Однак цей висновок не може бути абсолютно точним, оскільки більша частина російських ресурсів залишається недоступною для повного аналізу.

Шосте завдання – це створення образу «зовнішньої загрози». Ми вже писали вище про НАТО, США та Захід у контексті російських карикатур, але це проявляється не лише через створення образів, а й через популяризацію великої ненависті. Завдяки тому, що російські карикатури постійно транслиують наративи про те, що за межами її кордонів знаходиться НАТО, що Америка провокує Росію до війни, виросло ціле покоління людей, які дійсно так вважають. Більше того, саме такі ідеї допомагають Кремлю виправдовувати свою політику, що ми зазначали, висвітлюючи друге завдання у тексті вище. Яскравим прикладом є той же Додаток 3, описаний трохи вище, або ж Додаток 9, де ми бачимо на карті Росію:

- її кордони оточені великою кількістю зброї, ракет, танків;
- також ми бачимо постать військового чоловіка (найімовірніше, представника НАТО), який кричить до Росії: «Граждане России, не переживайте, это для вашей же безопасности!» (Граждане России для вашей 2018).

Ця карикатура транслює ідею про те, що НАТО є зовнішнім ворогом Росії, який оточує її та намагається зашкодити. Водночас, усі, окрім росіян, розуміють, що це неправда і просто маніпуляція.

Сьоме і останнє завдання – це обов'язкове приниження ворога чи опонента. Багато російських карикатур висміюють як політичних лідерів України, так і український народ. Наприклад, Додаток 10. На ньому зображено двох лікарів психіатричної лікарні, які несуть на ношах українця, замотаного у гамівну сорочку

лише через те, що той вигукує: «Слава Україні!». Ця карикатура принижує не лише гордість українців, а й українську національність загалом (Боянистые карикатуры: №1, 2020).

Отже, обравши карикатуру як інструмент своєї пропагандистської діяльності для здійснення гібридної війни проти України, Росія поставила перед нею ряд важливих завдань. Можна стверджувати, що ці завдання були досить складними, адже, наприклад, у контексті України їх було б важко реалізувати. Але, враховуючи внутрішню ситуацію РФ та те, що разом з політичною карикатурою були задіяні й інші інструменти пропаганди, політична карикатура дуже успішно виконувала зазначені завдання. Більш детально це буде розглянуто у підрозділі 2.3. дипломної роботи.

2.2. Особливості та наративи російської політичної карикатури в період гібридної війни проти України

Даний підрозділ присвячений особливостям російської політичної карикатури та основним наративам, які були виділені, аналізуючи зразки політичної карикатури Кремля. Це необхідно для того, аби ми могли розглянути всі, так би мовити, сторони цієї карикатури і потім оцінити, чи дійсно російська політична карикатура стала ефективною зброєю в гібридній війні проти України і чи взагалі її можна назвати ефективною. Проаналізувавши карикатури російських художників, які знаходяться у вільному доступі в мережі Інтернет, ми виділили риси, які характерні тільки російській політичній карикатурі. Поговоримо детально про кожну з них.

Перша особливість, яка присутня не лише в карикатурі, а й простежується загалом у пропаганді РФ, – це ідея «...«спільної історії», яка в свою чергу будується на конструкті «Великої Вітчизняної війни» та «Великої Перемоги»» (Топальський, Іваненко 2020: 43). Саме ідея «спільної історії» допомогла Росії без проблем захопити Крим у 2014 році та в подальшому створити на території України ЛНР та

ДНР. Це сталося завдяки тому, що Росія мала ідеологічний вплив на східні території України і Автономну Республіку Крим. Деякі дослідники пов'язують це з ментальною близькістю цих частин України до Росії, але ми проти такої думки. На нашу думку, це сталося через територіальну близькість до російського кордону, і ментальність тут не є ключовою. Українські дослідники Топальський Віктор та Іваненко Сергій у своїй статті «Використання конструкту «Велика Вітчизняна війна» в російській антиукраїнській пропаганді» відзначають, що: «Напрацьовані кліше, що викликали негативні емоції по відношенню до України та українців, звучали все більше і частіше. Страшними «нацистами», «фашистами» і «бандерівцями» лякали жителів Криму, щоб вони шукали захисту у росіян і виступали за приєднання його до Росії». Найчастіше такі карикатури якраз і присвячені Криму та дню святкування 9 травня. Яскравим прикладом є Додаток 11 – «Пока мы едины – мы непобедимы!». Тут ми бачимо великого ведмедя, який тримає маленького ведмежатка:

- великий ведмідь – уособлення Росії;
- маленький ведмідь – на мою думку, це уособлення Криму, або ж пострадянських держав (на суть це не впливає);
- червоний прапор з символікою СРСР та георгіївська стрічка (основне трактування якої полягає у «Я помню! Я горжусь!») і, звісно, назва «Победа!».

Окрім конструкту «перемоги», ця карикатура транлює російському населенню ідею згуртованості (Виталий Подвицкий Мастерская, 2019). Разом із цим, Росія повністю присвоює собі перемогу у Другій світовій війні, що прослідковується у Додатку 12 – «Мы заставим немецких политиков вспомнить, кто победил 9 мая!». На цьому прикладі зображено президента Росії Володимира Путіна та канцлера Німеччини Ангелу Меркель:

- Путін в образі гордого радянського солдата;

- Ангела Меркель в образі нищого німецького солдата, який тримає «факел війни» у руках;
- Путін тримає Меркель за комір, приборкувавши її.

У цієї карикатури є один цікавий момент. На нашу думку, її створювала людина, яка «виросла» на пропаганді про «могутню та величну» Росію та культі величності Путіна, адже ані Путін, ані Меркель не мають прямої причетності до Другої світової війни. Таке їх зображення зроблено суто для того, аби ще раз звеличити Росію (так як Росія ототожнює себе з СРСР) з її президентом та пригнобити західних політичних діячів. Також варто врахувати момент того, що Меркель є частково проросійським політиком, хоча з цим висловлюванням потрібно бути досить обережним. Суто проросійською її не назвеш, але її політика з приводу Росії у свій час була дуже обережною і недостатньо жорсткою. Тому не дуже зрозуміло, чому для ролі німецького солдата була обрана саме Меркель, а не хтось інший (С днем победы, 2016).

І останній приклад для цієї особливості – це Додаток 13 «Счастье – это когда все родные рядом». На даній карикатурі зображено великого ведмеда, який тримає на руках маленького ведмедика (сюжет уже знайомий для нас з Додатку 11):

- великий ведмідь – це Росія, на ньому футболка з написом «Я Крым»;
- маленьке ведмежатко – це Крим, на ньому футболка з написом «Я Россия»;
- пояснює ідею карикатури напис: «Счастье – это когда все родные рядом».

Отже, тут чітко прослідковується російська ідея «спільної історії», адже, не дивлячись на те, що Крим є частиною України, у російському інфопросторі популяризується ідея того, що Крим належить Росії. Це пов'язується з фальсифікованими історичними «фактами» (ідея подарованого Криму),

заякуванням кримського населення «поганими українцями» і, звісно, обіцянками жити щасливо та процвітаючи (Подвицкий).

Другою особливістю є шаблонність та стереотипність. Російські карикатуристи за роки своєї діяльності змогли створити цілий ряд уже впізнаваних шаблонів, а саме: Росія – ведмідь, Україна – злидень, західний світ – свиня. Шаблони «крокують» в ногу із стереотипами, серед яких можна виділити наступні: Росія висвітлюється як велика та могутня держава, яка бореться зі світовим злом (тероризмом, капіталізмом і тд.), її президент – сильний духом та мудрий; Україна ж, навпаки, – бідна, залежна від інших та нездатна сама робити «правильний» вибір, її президенти завжди смішні та нерозважливі, український народ – алкоголіки, які їдять тільки сало, дурні, не здатні до раціонального мислення; західний світ – це брехуни, маніпулятори та зажерливі капіталісти, вони є розплідником зла, в тому числі «вбивцями» традиційних цінностей. Яскравим прикладом є Додаток 14, на якому зображені:

- президент України Володимир Зеленський в образі нищого індіанця, який просить милостиню;
- США в образі людиноподібного поросся, яке кидає Пану Зеленському золоту монетку.

У цій карикатурі все відповідає шаблонам і стереотипам, навіть сама назва звучить як «Рабы Америки», що знову ж таки слідує основним ідеям російської пропаганди (Как известно, 2021).

Додаток 15 – «Групповой Запад». На цій карикатурі ми знову бачимо ті самі стереотипи:

- Президент України – Володимир Зеленський зображується як недалекий і жадібний до грошей представник України;

- рука американського дядька Сема, що тицькає зіркою НАТО Зеленському в дупцю, підштовхуючи його разом з Україною до прірви. При цьому Зеленський кричить: «А денег дадите?»».

Тобто, ідея карикатури у тому, що агресивний та маніпулятивний Захід підштовхує недалеку та жадібну Україну до смертельної прірви, і вона (Україна), звісно, цього не розуміє.

Третьою особливістю є гіперболізація. Але російська карикатура характеризується надмірним перебільшенням для того, аби додати ще більше експресії та досягти ще більшої емоційності (будь то простий сміх чи відраза). Так, в поле зору російських карикатуристів потрапили ніс та зріст президента України Володимира Зеленського, повнота колишнього президента України Петра Порошенка, великі вуха та ніс Барака Обама, зріст Ангели Меркель тощо (Гайко, Чайка 2024: 64). Прикладами таких карикатур є Додаток 16 та Додаток 17.

Додаток 16 – «Санкции». На даній карикатурі якраз і присутні деякі вищезгадані та надмірно гіперболізовані постаті:

- Росія в образі великого миролюбивого ведмедя, який спокійно йде, наспівуючи якусь мелодію;
- за рогом сховані кілька ключових постатей: Барак Обама з великими носом та вухами який кричить до своєї банди: «Хей! Да он слабак!»; Ангела Меркель – маленька та з великою головою, з биткою «санкції» сидить на плечах ще однієї санкційної особи, яка в свою чергу сидить на плечах Петра Порошенка – вони висвітлюються як гопники, які хочуть напасти на Росію без видимих на те причин.

Варто відмітити, що усі герої дивляться на тінь ведмедя, яка є маленькою, вважаючи при цьому, що і сам ведмідь малий та слабкий, що видно із фрази, яку кричить Обама. Але карикатурист дав нам зрозуміти, що такою Росію тільки намагаються виставити західні діячі, а насправді вона сильна та могутня на противагу іншим героям карикатури (Карикатуры на современную, 2023: №33).

Додаток 17 – «Два подхода к бизнесу», де також присутній шаблонний ведмідь, який стоїть за трибуною з написом «Послание 2015» і говорить: «Свобода предпринимательству!».

- Другою постаттю є Барак Обама з батогом «Диктатура» верхи на плитах «санкції» та «падение цен на нефть», які тягнуть дві інші постаті: одна представляє американський бізнес, а друга Європейський Союз;

- Барак Обама з великими вухами та довгим носом кричить двом іншим постатям: «А ну пшли в светлое будущее Америки!».

Головною ідеєю цієї карикатури є те, що на Заході процвітає диктатура з боку США, які накладають на Росію санкції, тоді як Росія є демократичною державою, яка переймається за своїх громадян на що вказує відсилка «Послание 2015». Тут мається на увазі щорічне послання Путіна 2015 року, у якому він говорив про позитивні тенденції економіки Росії, не дивлячись на санкції, про імпортозаміщення, про піклування про населення і, звісно, про «велічіє Расії» (Политота диванные войска: №4).

Четвертою особливістю було визначено однобічне висвітлення подій. Із попередньо проаналізованих карикатур видно, що постаті та події, що зображуються на російських карикатурах, завжди висвітлюються так, наче всі, хто оточує Росію, є злом, тоді як Росія – це добро (Гайко, Чайка 2024: 64). Фактично, завдяки довгій підготовці до гібридної війни, а потім не менш довгого періоду її ведення, Кремль зміг створити навколо своєї держави «мільну бульбашку», яка захищає російську альтернативну реальність від зовнішнього впливу. Існує лише одне бачення подій, які відповідають ідеям російської пропаганди, наприклад, «нацисти в Україні», «бандерівці=нацисти» тощо.

Яскравим прикладом є Додаток 18: автор – Олександр Горбаруков, карикатура є ілюстрованим додатком до статті ІА Регнум «Порошенко передел ВСУ в нацистскую форму». Стаття розповідає про події 2016 року, коли тодішній

президент України Петро Порошенко затвердив нові знаки розрізнення для української армії та нову форму (Гайдукевич 2016). Російські пропагандисти висвітлили це в негативному світлі, заявивши, що нова форма ЗСУ є нацистською, що підтверджує існування альтернативної реальності в Росії. Відповідно, тут ключовою постаттю виступає гіперболізований та стереотипний Петро Порошенко, який звертається до представників української армії, говорячи їм: «Уникальная, политическая, украинская нация – Хайль!» (Порошенко передел, 2016).

Закінчує список не менш важлива п'ята особливість. Більше того, саме на цій особливості «будуються» абсолютно всі проросійські карикатури, без винятків. І ця особливість – це повна відповідність ідеології Російської Федерації. Аналізуючи попередні особливості ми вже трохи говорили про роль ідей російської пропаганди. Але вирішили винести це як окрему особливість, адже російська карикатура завжди спотворює факти, фальсифікує історію та вигадує «зло». Таким чином, для свого споживача вона створює альтернативну реальність, яка постійно підкріплюється новинами, телебаченням, книгами, газетами, радіо і т. д. Існування інакшої думки є забороненим. Основними ідеями є, наприклад, такі: концепція «русского мира», захист від агресивного Заходу, денацифікація в Україні, наявність зовнішніх ворогів, ідея величності Росії та російського народу і так далі. Цікавим в цьому аспекті є Додаток 19, який стосується НАТО – «Лучше вам не знать». На карикатурі ми бачимо два головні образи:

- маленький згорблений чоловічок з довгим носом і одягнений в костюм з написом «НАТО»;
- великий ведмідь з російським прапором поряд з ракетним комплексом;
- чоловічок запитує у ведмедя: «А можно узнать, где у вас все ракеты?», а той відповідає «Можно!..но только, когда прилетят!».

Головне завдання цієї карикатури заключається у тому, аби підтвердити наратив російської пропаганди про те, що НАТО завжди суне носа не у свої справи,

а також щоб висміяти НАТО та його дії. Росію, звісно ж, карикатура возвеличує (Лучше вам не знать, 2018).

Виходячи із цих особливостей, можна з впевненістю сказати, що для російської політичної карикатури головне – це дискредитація супротивників (ворогів) та героїзація своєї держави, власного народу і президента. Насправді, карикатура РФ наповнена великою кількістю цікавих та яскравих образів. З аналізу особливостей ми уже зрозуміли, що найбільш поширеним образом, який уособлює Росію, є ведмідь. Він може бути сильним і непереможним (таким він виступав в усіх попередньо проаналізованих карикатурах). Він захисник та правдоборець, як, наприклад, на Додатку 20 і 21.

Додаток 20 має назву «Добрая традиция». На цій карикатурі Росія в образі ведмедя самотужки бореться з тероризмом у Сирії та Іраку, тоді як Барак Обама зі своїм сухопутним військом НАТО ховається за каменем і чекає, поки Росія зробить усю справу. Тут у карикатурі знову висвітлюється одна з ідей кремлівської пропаганди: лише Росія захищає всіх, тоді як Америка нічого не робить, або, навпаки, робить лише зло (Коалиция во главе, 2016).

Додаток 21 продовжує історію про НАТО яке начебто занадто близько біля Росії і хоче втрутитися у її внутрішні справи. Назва дуже багатослівна – «История их ничему не учит...». На цій карикатурі зображено карту з частиною Росії, на якій ведмідь сидить і спостерігає за кордонами. Біля нього великий сміттєвий бак. За межами кордону Росії знаходиться «коріння НАТО», яке швидко розростається і намагається дібратися до Росії. Але Росія відсікає це коріння і викидає у сміттєвий бак. На відсіченому корінні є дати: 1612, 1812, 1942 та 1945, які пов'язані з умовними військовими перемогами Російської Федерації у різні періоди існування людства.

Цією карикатурою автор, як завжди, возвеличує Росію, показує, яка вона сильна та безстрашна, незважаючи на різного роду «небезпеки». І, звісно, демонізує НАТО і не лише його (Виталий Подвицкий: № 6, 2015).

Що стосується інших образів, то найбільш поширеними є наступні: свиня для загального зображення країн Заходу; дядько Сем для США; маленьке ведмежатко для Росії та колишніх країн СРСР; п'яний козак для України.

Виходячи із проаналізованих вище політичних карикатур, можна виділити основні наративи, які притаманні російській політичній карикатурі саме періоду гібридної війни проти України:

- Перший наратив є досить популярним і стосується теми Майдану та причетності до тогочасних подій держав Заходу. Відповідно, основним посилом є те, що Майдан не був волевиявленням українського народу, а він був спровокований та проплачений Заходом.

- Другий наратив, особливо популярний у період «газових війн», – «Європа без російського газу замерзає». Даний наратив несе в собі ідеї про те, що Західний світ не зможе вижити без російського газу; що, незважаючи на санкції, Росія продовжує диктувати свої «виграшні» умови західному світу і, звісно, давати газ чи не давати – це суто її вибір і примха.

- Третій наратив, як молитва на ніч, – «братские народы». Він лунає звідусіль, і його основна місія – це поширення та підкріплення ідеї про те, що Росія має відновити вплив над всіма пострадянськими державами. Коротше кажучи, значно розширити зону впливу Москви.

- Четвертий наратив просуває ідею «великої держави» та «тісно пов'язаний з ностальгійним «какую страну потеряли» (Словник російського, 2021). Він, як і попередній наратив, є дуже популярним і важливим для російської пропаганди, для просування ідеї величності Росії, російського народу та президента Путіна.

- П'ятий наратив – «загнивающий Запад», завдання якого полягає у тому, аби дискредитувати держави Заходу, принижувати їх на фоні Росії. «Там правлять бал легалізація педофілії та інцесту, вилучення дітей з гетеросексуальних родин та

ненависть до чоловіків. Захід безжально намагається нав'язати ці страхітливі цінності Росії, але під впевненим керівництвом президента Путіна російським громадянам не варто переживати. Росія залишиться bastіоном традиційних цінностей» (Словник російського, 2021).

- Шостий наратив якраз стосується традиційних цінностей, фактично – «Б'є – значить любить». Просування незрозуміло чого, але головне, щоб було не так, як на Заході. Хай буде гірше, але, щоб не краще, ніж у США.

- Сьомий наратив стосується фашизму та нацизму в Україні та є дуже популярним. Його популярність пояснюється тим, що він чудово виправдовує агресивну політику Кремля стосовно України. Бо варто Путіну сказати, що Росія воює проти фашизму та нацизму в Україні, як росіяни і радіють «своїй правді».

- Останній, восьмий наратив, який теж слугує ефективним виправданням дій Росії, – це притиснення на території України російськомовного населення. Російська політична карикатура часто акцентувала на тому, що місія Росія полягає у захисті російськомовного населення в Україні та деяких інших державах. Зазначимо, що напавши на Україну у 2022 році, саме цей наратив звучав з вуст російської влади як виправдання початку повномасштабної війни проти України.

Отже, ми бачимо, що російська карикатура не жадібна ані на образи, ані на ідеї. На її карикатурах нерідко зображується образ ведмедя – традиційного символу Росії, який уособлює її силу, міць і захисний характер. Часто зустрічається образ маленького ведмежатка, який символізує території або країни колишнього СРСР, а іноді – Крим, що уявляється як частина «сім'ї», яку Росія захищає.

Цікаво, що такі карикатури подають Росію виключно у ролі оборонця або жертви агресії з боку інших країн. Водночас у негативному світлі постають Україна, Європейський Союз, США та їхні політичні лідери, які зображуються як загарбники, маніпулятори або носії хаосу. Такий підхід до створення карикатур

підтримує основні наративи російської пропаганди, проповідуючи їх, як пастор в церкві Слово Боже.

2.3. Загальні тенденції та оцінка ефективності російської політичної карикатури в гібридній війні проти України

У попередніх підрозділах ми проаналізували основні аспекти російської політичної карикатури, охарактеризували її роль і виділили завдання. Для того, щоб підвести підсумки щодо російської політичної карикатури, важливо виділити також її основні тенденції та зробити висновки про її ефективність як інструменту пропаганди у російській гібридній війні проти України.

Для нас уже не є новиною, що карикатури в російських медіа створювали спрощені образи, які підкреслювали уявлення про Україну як агресора та «ляльку Заходу». Тенденції тісно пов'язані з наративами, вони залежать від ситуації, змінюються відповідно до часу й актуальності. Частково ці тенденції можуть перетинатися з особливостями, які були виділені нами раніше, але, тим не менше, вони не є тотожними. У цьому підрозділі ми хочемо висвітлити ті тенденції, які були помічені нами під час аналізу російської політичної карикатури у процесі написання дипломної роботи.

Перша й дуже чітка тенденція – це перехід від зображення України слабкою та нерішучою до цілком агресивної й ворожої. Беручи до уваги карикатури раннього періоду гібридної війни, можна побачити образи українців, які не знають, до кого їм податися, і знаходяться на роздоріжжі між РФ та ЄС. Але, чим далі в ліс, тим більше дров, і російська карикатура змінює образ України. Україна поступово «обростає» жорстокими рисами: додається кров, зовнішні дефекти, з'являються порівняння з Гітлером та паралелі з кривавим націоналізмом.

Для ілюстрації наведемо два приклади – Додаток 22 та Додаток 23.

Додаток 22 належить до періоду початку гібридної війни та має назву «Вы ж мене підманули». Ця карикатура висвітлює Україну зовсім дурною, безпорадною, що знаходиться у ярмі ЄС та США які її обманули.

Додаток 23 належить до 2021 року, коли депутатка Єлизавета Богуцька зареєструвала законопроект із пропозиціями щодо кримінальної відповідальності «за публічну наругу над українською мовою» (Богуцька зареєструвала законопроект, 2021). Назва карикатури – «Национализм». Тут ми бачимо радикальну зміну образу України: український козак із злим виглядом обличчя тримає в руках тризуб, заплямований кров'ю. Карикатура транлює ідею жорстокості українців і натякає на нацизм (Защита украинского языка, 2021).

Друга тенденція – це незмінність демонізації Заходу. Західні країни, зокрема США та ЄС, завжди подавалися як маніпулятори, що впливають на Україну та підштовхують її до конфлікту з Росією. Це, звісно, супроводжувалося ідеєю про те, що Росія виступає «захисником» традиційних цінностей (наприклад, Додаток 4).

Третя тенденція у російській політичній карикатурі – незмінний тон грубого сарказму та приниження. Ми вже зазначали, що російська політична карикатура не смішна та жорстока. Замість того, щоб легко і дотепно подавати інформацію, вона грубо й безжально «вдаряє в лоб» основні наративи. Це не лише не змінюється, але й набирає обертів. Якщо взяти до уваги карикатури російських художників після 2022 року, то там ми побачимо уже прямі заклики до вбивства українців (наприклад, Додаток 8).

Четверта тенденція – помірність та систематичність акцентів на традиційних цінностях. Російська пропаганда в цілому пронизана ідеєю Путіна про боротьбу з «загниваючим Заходом», на тлі чого з'явилася ідея про захист традиційних цінностей. У цій тенденції існує чітка систематичність: багато «традиційно-ціннісних» карикатур з'являється у дати важливих для Росії подій. Наприклад, на річницю анексії Криму головні меседжі стосуються «возз'єднання родини» та захисту «братських уз». На річниці «великої перемоги» акцент робиться на боротьбі

Росії проти фашизму й нацизму, а також проти тероризму. На День єдності та День Росії підкидається нова партія карикатур про національну єдність, єдність пострадянських держав, «братські узи» і т.д. (наприклад, Додаток 13).

І останньою п'ятою тенденцією ми виділили стабільність у героїзації Росії в цілому та її президента зокрема. Незалежно від періоду та теми, російська політична карикатура завжди героїзує Росію (наприклад, Додаток 3, Додаток 7 або ж Додаток 12).

Отже, перш за все, російська політична карикатура орієнтована насамперед на внутрішнього споживача. Її головна мета – занурити власне у таку собі «кремлівську бульбашку», де будь-яка інформація, що відрізняється від офіційних наративів, автоматично відкидається і вважається брехнею. У основу цієї «бульбашки» лягли «...міфологізація масової свідомості та трансформація її в діаметрально протилежний образ світу». Міфи, які створив режим Путіна побудував у російському суспільстві, а також частково в українському павутиння у яке «потрапляють не лише маси населення, а й його лідери» (Дудар, Денисенко 2024: 27). Результати цього ми спостерігали протягом багатьох років: населення Росії виправдовувало анексію Криму, наполягаючи на тому, що «Крим належить Росії»; звинувачувало Україну в обстрілах Донбасу, хоча ці злочини вчиняли російські військові; стверджувало, що в Україні нібито відбуваються утиски російськомовного населення; засуджувало зв'язки України з ЄС, НАТО тощо.

Загалом, дії Росії у цьому контексті можна описати терміном «м'яка сила». Дослідники сходяться на думці, що у веденні своєї гібридної війни Росія застосовувала м'яку (розумну) силу, тобто використовувала «культуру, ідентичність та цінності, які відіграють важливу роль у розгортанні війни та створюють семіотичний контекст, який суттєво впливає на політичну ситуацію».

Одним із прикладів є концепція «русского мира», яку вперше публічно озвучив президент Росії Володимир Путін у 2001 році. Ця концепція символізує

ідеологію російської культурної тотальності та стверджує, що російська сфера впливу охоплює всі території, де існує російська присутність (Семотюк 2023).

Таким чином, політична карикатура у руках Кремля стала рупором російської пропаганди, орієнтованим на внутрішнього та проросійськи налаштованого споживача. Вона сформувала уявлення про «правильну» інтерпретацію подій в Україні та світі. Більше того, протягом гібридної війни проти України російська карикатура висміювала український народ, культуру, національність і мову. Це відображає агресивну риторику, яка сприяла формуванню у російському суспільстві масу симпатиків політики Путіна. Ці люди неспроможні сприймати інформацію, яка суперечить російським нарративам, і живуть в інформаційній «бульбашці», яка, можливо, ніколи не лусне.

Важливим моментом, який сприяв ефективності російської політичної карикатури під час гібридної війни Росії проти України, було те, як вона поширювалася. Завдяки централізації всіх сфер життя держави, яку здійснив Путін, політична карикатура поширювалася через всі можливі ЗМІ. Найбільшого поширення вона набула в мережі Інтернет, де були створені пабліки, сторінки та веб-сайти, які публікували карикатури відповідно до актуальних новин та робили спеціальні підбірки на якісь загальні ситуації. Серед таких сайтів були і залишаються: Fishki.net, «Я Ватник», «Регнум».

У соціальних мережах основними платформами стали «ВКонтакте» та «Однокласники». Серед месенджерів основним каналом для поширення пропаганди був Telegram, який став основним каналом для поширення пропаганди через канали, пов'язані з російськими ЗМІ, такими як RT (Russia Today), Sputnik та інші.

Оскільки ці карикатури орієнтовані переважно на внутрішню аудиторію, їхній вплив на міжнародну аудиторію виявився незначним. Надмірна агресія та негативні стереотипи, присутні у російських карикатурах, робили їх

малопривабливими для демократичних суспільств, які схильні до більш об'єктивного й стриманого сприйняття інформації.

Висновки до розділу 2

Другий розділ дипломної роботи присвячений російській політичній карикатурі, яка стала важливим інструментом пропаганди в умовах гібридної війни Росії проти України. З початком війни Російська Федерація активно використовувала політичну карикатуру для впливу на суспільну свідомість усередині країни, швидко перетворивши її на невід'ємну складову інформаційної війни.

З огляду на значну роль політичної карикатури у формуванні пропагандистських наративів, виникла потреба у ґрунтовному аналізі цього явища. Саме тому окремий розділ роботи присвячено завданням російської політичної карикатури, її ключовим наративам, особливостям і ефективності.

На початку розділу було порушено важливе питання: чому саме політична карикатура? У попередньому розділі зазначено, що політична карикатура завдяки своїй простоті, доступності та широкому охопленню є дієвим інструментом впливу на людську свідомість. Усвідомлюючи цей потенціал, Російська Федерація, в рамках своєї гібридної війни, створила цілий фронт із проросійських карикатуристів. Протягом 2014 – 2022 років вони створили величезну кількість карикатур-відповідей на кожну подію, пов'язану з Україною та західним світом.

Політична карикатура стала важливим інструментом для формування «паралельної реальності», де існує лише одна «правда», а будь-які альтернативні думки повністю відкидаються. Завданнями російської політичної карикатури стали: демонізація ворога; легітимізація агресії РФ; спростування та дискредитація підтримки України з боку Заходу та ЄС; підтримка ідеологічних штампів

кремлівської пропаганди; збільшення мобілізації населення; створення образу «зовнішньої загрози»; обов'язкове приниження ворога чи опонента.

На основі аналізу карикатур російських художників було виділено ключові особливості та наративи. Особливості:

- ідея «спільної історії» яка будується на конструктах «Великої Вітчизняної війни» та «Великої Перемоги»»;
- шаблонність та стереотипність;
- надмірна гіперболізація;
- однобічне висвітлення подій;
- повна відповідність ідеології Російської Федерації.

Що стосується наративів, то наративи, які поширювалися через політичну карикатуру: Майдан і західне втручання; «Європа без російського газу замерзає»; «братские народы»; «великая держава» та ностальгія за СРСР; «загнивающий Запад»; захист традиційних цінностей; «фашизм та нацизм в Україні»; пригнічення російськомовного населення в Україні.

Завдяки глибокому аналізу російської політичної карикатури ми змогли виділити основні тенденції у розвитку карикатури:

- перехід від зображення України слабкою та нерішучою до цілком агресивної та ворожої;
- незмінність демонізації Заходу;
- незмінний тон грубого сарказму та приниження;
- помірність та систематичність акцентів на традиційних цінностях;
- стабільність у героїзації Росії та її президента.

Отже, у руках Кремля політична карикатура стала рупором російської пропаганди, спрямованим на внутрішнього та проросійськи налаштованого споживача. Вона сформувала уявлення про «правильну» інтерпретацію подій, що

відбуваються в Україні та світі. Більше того, російська карикатура в період гібридної війни проти України висміювала український народ та українську культуру, національність та мову. Це відображує агресивну риторичку, яка, в результаті, створила в російському суспільстві масу симпатиків політики Кремля. Для цих людей «істинною» є та картина світу, яка транслюється через карикатуру.

Російська політична карикатура впродовж гібридної війни виправдала у російському суспільстві всі агресивні дії Росії щодо України. Більше того, вона породила людей, які уже не можуть сприймати інформацію, відмінну від російських наративів, і які живуть у інформаційній «бульбашці», яка, ймовірно, ніколи не буде зруйнована.

Важливим чинником, який сприяв ефективності російської політичної карикатури під час гібридної війни. Було її поширення. Завдяки централізації всіх сфер життя держави, здійсненій Путіним, політична карикатура поширювалася всіма можливими ЗМІ. Найбільшого поширення вона набула в мережі Інтернет, де були створені пабліки, сторінки, веб-сайти, які постили або ж карикатури відповідно до актуальних новин, або ж робили спеціальні підбірки на якісь загальні ситуації. Такими сайтами були і є: Fishki.net, «Я Ватник», «Регнум». Серед соціальних мереж основними мережами стали «ВКонтакте» та «Однокласники». Месенджери – це Telegram, який став основним каналом для поширення пропаганди через канали, пов'язані з російськими ЗМІ, такими як RT (Russia Today), Sputnik тощо.

Оскільки ці карикатури орієнтовані на внутрішню аудиторію, навіть попри широку поширеність у російському інформаційному просторі, вони мали незначний вплив на міжнародну аудиторію. Надмірна агресія та негативні стереотипи, присутні у російських карикатурах, робили їх малопривабливими для демократичних суспільств, які схильні до більш об'єктивного й стриманого сприйняття інформації.

Висновки до розділу 2

Другий розділ дипломної роботи присвячений російській політичній карикатурі, яка стала важливим інструментом пропаганди в умовах гібридної війни Росії проти України. З початком війни Російська Федерація активно використовувала політичну карикатуру для впливу на суспільну свідомість усередині країни, швидко перетворивши її на невід’ємну складову інформаційної війни.

З огляду на значну роль політичної карикатури у формуванні пропагандистських наративів, виникла потреба у ґрунтовному аналізі цього явища. Саме тому окремий розділ роботи присвячено завданням російської політичної карикатури, її ключовим наративам, особливостям і ефективності.

На початку розділу було порушено важливе питання: чому саме політична карикатура? У попередньому розділі зазначено, що політична карикатура завдяки своїй простоті, доступності та широкому охопленню є дієвим інструментом впливу на людську свідомість. Усвідомлюючи цей потенціал, Російська Федерація, в рамках своєї гібридної війни, створила цілий фронт із проросійських карикатуристів. Протягом 2014 – 2022 років вони створили величезну кількість карикатур-відповідей на кожному подію, пов’язану з Україною та західним світом.

Політична карикатура стала важливим інструментом для формування «паралельної реальності», де існує лише одна «правда», а будь-які альтернативні думки повністю відкидаються. Завданнями російської політичної карикатури стали: демонізація ворога; легітимізація агресії РФ; спростування та дискредитація підтримки України з боку Заходу та ЄС; підтримка ідеологічних штампів кремлівської пропаганди; збільшення мобілізації населення; створення образу «зовнішньої загрози»; обов’язкове приниження ворога чи опонента.

На основі аналізу карикатур російських художників було виділено ключові особливості та наративи. Особливості:

- ідея «спільної історії» яка будується на конструктах «Великої Вітчизняної війни» та «Великої Перемоги»»;
- шаблонність та стереотипність;
- надмірна гіперболізація;
- одностороннє висвітлення подій;
- повна відповідність ідеології Російської Федерації.

Що стосується наративів, то наративи, які поширювалися через політичну карикатуру: Майдан і західне втручання; «Європа без російського газу замерзає»; «братские народы»; «великая держава» та ностальгія за СРСР; «загнивающий Запад»; захист традиційних цінностей; «фашизм та нацизм в Україні»; пригнічення російськомовного населення в Україні.

Завдяки глибокому аналізу російської політичної карикатури ми змогли виділити основні тенденції у розвитку карикатури:

- перехід від зображення України слабкою та нерішучою до цілком агресивної та ворожої;
- незмінність демонізації Заходу;
- незмінний тон грубого сарказму та приниження;
- помірність та систематичність акцентів на традиційних цінностях;
- стабільність у героїзації Росії та її президента.

Отже, у руках Кремля політична карикатура стала рупором російської пропаганди, спрямованим на внутрішнього та проросійськи налаштованого споживача. Вона сформувала уявлення про «правильну» інтерпретацію подій, що відбуваються в Україні та світі. Більше того, російська карикатура в період гібридної війни проти України висміювала український народ та українську культуру, національність та мову. Це відображує агресивну риторичну, яка, в

результаті, створила в російському суспільстві масу симпатиків політики Кремля. Для цих людей «істинною» є та картина світу, яка транслюється через карикатуру.

Російська політична карикатура впродовж гібридної війни виправдала у російському суспільстві всі агресивні дії Росії щодо України. Більше того, вона породила людей, які уже не можуть сприймати інформацію, відмінну від російських наративів, і які живуть у інформаційній «бульбашці», яка, ймовірно, ніколи не буде зруйнована.

Важливим чинником, який сприяв ефективності російської політичної карикатури під час гібридної війни. Було її поширення. Завдяки централізації всіх сфер життя держави, здійсненій Путіним, політична карикатура поширювалася всіма можливими ЗМІ. Найбільшого поширення вона набула в мережі Інтернет, де були створені пабліки, сторінки, веб-сайти, які постили або ж карикатури відповідно до актуальних новин, або ж робили спеціальні підбірки на якісь загальні ситуації. Такими сайтами були і є: Fishki.net, «Я Ватник», «Регнум». Серед соціальних мереж основними мережами стали «ВКонтакте» та «Однокласники». Месенджери – це Telegram, який став основним каналом для поширення пропаганди через канали, пов'язані з російськими ЗМІ, такими як RT (Russia Today), Sputnik тощо.

Оскільки ці карикатури орієнтовані на внутрішню аудиторію, навіть попри широку поширеність у російському інформаційному просторі, вони мали незначний вплив на міжнародну аудиторію. Надмірна агресія та негативні стереотипи, присутні у російських карикатурах, робили їх малопривабливими для демократичних суспільств, які схильні до більш об'єктивного й стриманого сприйняття інформації.

РОЗДІЛ 3

УКРАЇНСЬКА ТА ЗАХІДНА ПОЛІТИЧНА КАРИКАТУРА У РОСІЙСЬКІЙ ГІБРИДНІЙ ВІЙНІ ПРОТИ УКРАЇНИ

3.1. Українська антиросійська політична карикатура як засіб контрпропаганди у гібридній війні

У попередньому розділі ми проаналізували та зробили висновки щодо російської політичної карикатури у період гібридної війни Кремля. Тепер перейдемо до держави, на яку, власне, була спрямована ця війна – до України. Забігаючи наперед, зазначимо, що українська політична карикатура є не такою агресивною та зовсім нецензурованою на відміну від російської, що ми побачимо, аналізуючи зразки української політичної карикатури в цій частині дипломної роботи.

З початку гібридної війни Росії проти України українська карикатура була спрямована не лише на висвітлення Росії як агресора, а й на критику українських реалій. На просторах Інтернету можна знайти дуже багато вітчизняних карикатур на різних українських політиків, явища, закони тощо.

Українську політичну карикатуру ми аналізували, використовуючи кілька основних джерел. Першим є карикатури інтернет-видання «Радіо Свобода» (на сайті цього інтернет-видання міститься великий цифровий архів карикатур від різних українських художників). Другим джерелом є карикатура сатиричних онлайн-журналів, насамперед, «Перець. Весела республіка» – це єдиний український сатирично-гумористичний журнал який був заснований ще у 1922 році, пройшовши довгий шлях, все ще існує.

Серед українських політичних карикатуристів можна виділити Анатолія Василенко, Олександра Монастирського, Євгенію Олійник, Жору Ключника, Олексія Кустовського, Федора Млинченко та Володимира Казаневського. Також в цьому підрозділі ми будемо звертатися до робіт російського карикатуриста Сергія

Йолкіна, який уже довгий час не живе в межах РФ і створює карикатури для українських пабліків, зокрема для «Радіо Свобода».

У контексті дипломної роботи ми розглядаємо українську політичну карикатуру як антиросійську. Саме тому, ми маємо ряд відповідних завдань, які дана карикатура виконувала під час російської гібридної війни.

Першим і основним завданням української антиросійської політичної карикатури стало викриття та критика ворогів Української держави. Це стосувалося не лише Росії та її політичних акторів, а й України та країн Заходу. Одним із прикладів є Додаток 24, який висвітлює внутрішнього ворога – Віктора Януковича. Карикатура має дві частини: перша – це представник ЄС який говорить, що двері України для ЄС будуть відкриті; друга – це Янукович який закладає відкриті двері цеглою, а Путін стоїть поряд і контролює процес, коментуючи, щоб Янукович клав рівніше. Це ілюструє проросійську політику колишнього президента України, який зробив усе можливе, щоб віддалити Україну від європейського вектору розвитку (Політична карикатура: Вересень 2012 – Вересень 2014, №67).

Іншим прикладом є Додаток 25, де різні символи Росії (СРСР, Кремль, матрьошка, герб РФ, Путін) зображені як отрута. Карикатура демонструє, що все, пов'язане з Росією, є небезпечним і токсичним (Політична карикатура: Листопад 2017 – Березень 2018, №25).

Ще одним прикладом є Додаток 26, на якому зображено Марін Ле Пен – французьку проросійську діячку, яка визнала референдум у Криму у 2014 році легітимним і продовжує робити це зараз. Її очі «замилені» грошима, а сама вона проголошує те, що вона не бачить ніяких підстав сумніватися в результатах референдуму (Політична карикатура: Жовтень 2016 – Лютий 2017, №72).

Другим завданням стала дискредитація російської пропаганди. Українська карикатура висміювала пропагандистську риторику Росії, підкреслювала її

маніпуляції та викривлення фактів. У період гібридної війни це сприяло боротьбі з впливом російських фейків на українське суспільство.

Доречним прикладом є Додаток 27. Тут ми бачимо кілька осіб:

- американський дипломат Курт Волкер;
- російський політик Владислав Сурков.

Волкер каже Суркову, що єдина територія, де страждає російськомовне населення, – це регіони, підконтрольні російським силам (відсилка на брифінг з приводу 15-ї конференції YES). Дана карикатура розвінчує російський наратив з приводу того, що Росія рятує російськомовне населення на території України (Політична карикатура: Квітень – Жовтень 2017 року, №12).

Третє завдання – це освіта та інформування суспільства. Ми вже неодноразово зазначали, що карикатура проста для розуміння і саме через це вона є ефективним інструментом як пропаганди, так і контрпропаганди. Як інструмент контрпропаганди, українській політичній карикатурі було важливо чітко і зрозуміло пояснити людям складні політичні явища та події. Важливим в цьому аспекті стало також висвітлення та інформування українців щодо проросійських пропагандистських каналів.

Наприклад, Додаток 28, що має назву «Танки русского мира». Тут у вигляді танків зображені основні проросійські телеканали на українському телебаченні, а саме: NewsOne, 112Україна та Інтер (Політична карикатура: Квітень – Серпень 2018, №8).

Наступним, четвертим завданням стала підтримка морального духу населення. У своїй формі легко та смішно подавати інформацію, українська карикатура розважала, інформувала та розслабляла свого глядача. Завдяки цьому вона трансливала думку щодо того, що «не такий страшний вовк, як його малюють». Це досягалось, наприклад, через гіперболізацію образу Путіна, створенню смішних рис, зображення його у принизливих ситуаціях тощо.

П'ятим завданням було формування національної ідентичності. У контексті протистояння у гібридній війні це завдання стало дуже важливим для України. Адже Україна довгий час існувала в «тіні» РФ, а іноземці часто ототожнювали українців з росіянами. Саме тому, коли Росія почала свою агресію проти України, потрібно було донести до українців і до міжнародної спільноти, що українці – це окрема нація з власною мовою, культурою, церквою та ідентичністю.

Почали з'являтися відповідні карикатури як, наприклад, Додаток 29. Карикатура має назву «Україна. Очищення від «руського мира»» і на ній зображено фільтр з трьома колбами: перша – громадянське суспільство, друга – єдина помісна церква, третя – мова. Це мало підштовхнути свідому частину населення до того, що українське важливо для українців. Та, на жаль, більшість населення України зрозуміли це занадто пізно і лише початок повномасштабної війни трохи змінив їхній світогляд. Хоча це не допомогло вирішити гостру, на нашу думку, проблему мовного питання (Політична карикатура: Листопад 2017 – Березень 2018 року, №44).

І останнім шостим завданням звісно став вплив на міжнародну аудиторію. Українському суспільству було важливо донести міжнародній спільноті факт російської агресії по відношенню до України. Саме тому частина карикатур створюється англійською мовою і їх можуть «прочитати» іноземні споживачі.

Наприклад, Додаток 30 закликає допомогти звільнити заручників Кремля, наприклад, таких як Сенцова, Балуху, Куку та інших. Карикатура подана повністю англійською мовою і на ній зображено Путіна у вигляді Пацюка. Він тримає ножа біля горла полоненого (Політична карикатура: Квітень – Серпень 2018 року, №35).

Таким чином ми бачимо, що першою особливістю української політичної карикатури є багатогранність. З попереднього розділу пригадуємо, що російська карикатура однобічна, тобто налаштована лише проти «ворогів». На відміну від неї, українська карикатура працює одразу на кілька фронтів: перший – це висвітлення українських подій; другий – це висвітлення Росії як агресора; третій – це

висвітлення західних реакцій. Щоб підтвердити цю тезу, одразу розглянемо кілька карикатур.

Додаток 31 представляє перший фронт. Автор Олексій Кустовський, назва – «Диванна сотня». На цій карикатурі ми бачимо чоловіка з пивним животиком та у футболці з гербом України. Він є стереотипним представником «Диванної сотні» (на це вказує зображений герб з відповідним написом). Його оточує безліч символів, серед яких можна виділити:

- диван, телевізор і планшет. На планшеті є значки різних месенджерів – основної «зброї» представника «Диванної сотні». Їхнє завдання – поширювати пасивну агресію та спам, вигукуючи фрази на кшталт «Йой, все пропало...» чи «Путін х***о!» без жодних реальних активних дій;

- багато алкоголю та соняхового насіння, адже які роздуми про політику без пляшки пива та жменьки насіння.

Для нас ця карикатура є показовою, адже, попри те, що вона створена українським художником, вона об'єктивно висвітлює реалії українського суспільства без прикрас чи замовчувань (Політична карикатура: Жовтень 2014 – Липень 2015, №26).

Наступний приклад – Додаток 32, що представляє другий фронт. Автор – Олексій Кустовський, назва – «Мелодії «русского мира»». На цій карикатурі:

- Путін у формі радянського солдата грає на піаніно свою «вбивчу» мелодію;

- піаніно символізує Курськ, Беслан, Норд-Ост, Грузію, Донбас та Сирію (відповідно до напису на карикатурі);

- люди, які слухають цю мелодію, мають кульове поранення в голову. Це вказує на те, що вони мертві, підкреслюючи смертоносну політику Росії (Політична карикатура: Листопад 2017 – Березень 2018, №5).

Додаток 33 – представляє третій фронт. Автор – Сергій Йолкін, назва – «Congratulations, Vladimir!». Ця карикатура є реакцією на привітання тодішнім президентом США Дональдом Трампом Путіна з перемогою на виборах у 2018 році, які були піддані критиці. Після цього Трамп зазнав відповідної критики у свій бік. На карикатурі зображено Трампа, який вигукує привітання Путіну, за що у нього летять шипи критики (Політична карикатура: Листопад 2017-Березень 2018, №19).

Другою особливістю є звісно антиросійська спрямованість. Попри багатогранність української карикатури, ключову роль у її інформаційному просторі займають карикатури антиросійського змісту. Перед українськими карикатуристами стояло важливе завдання не лише висвітлювати події гібридної війни Росії проти України, а й трактувати їх так, щоб вони були зрозумілими кожному громадянину, незалежно від фахових знань.

Наприклад, Додаток 34 стосується подій 2018 року – отруєння родини Скрипалів нервово-паралітичною речовиною «Новачок». На карикатурі ми бачимо:

- Велику Британію, бо події відбулися там;
- на площі знаходиться парфумерний магазин з назвою «Новачок», а у його вітрині Путін з табличкою «від Путіна»;
- біля магазину на асфальті зображені крейдяні контури, які вказують на тіла людей.

Ця карикатура навіть без розуміння ситуації пояснює ключові факти причетності Росії до отруєння вищезгаданої родини Скрипалів (Політична карикатура: Квітень – Серпень 2018, №5).

Або ж Додаток 35, того ж Олексія Кустовського, на тему можливого на той час отримання Україною Томосу (карикатура періоду 2018 року). На цій карикатурі ми бачимо кілька основних образів:

- Патріарх Варфоломій I, який тримає у своїх руках Томос про автокефалію Православної церкви України;
- три обличчя у вигляді воронів. Вони символізують собою Росію, що видно по проекції герба РФ під ними;
- Томос має яскраве світло, він сяє і це сяйво знищує російських воронів. Це видно по їхнім ранах від пломенів сяйва.

Ідея цієї карикатури полягає у тому, що Томос дарує незалежність української церкви від російської, а Росія, не здатна втримати українську церкву в своїх руках, відступає з поразкою (Політична карикатура: Квітень – Серпень 2018, №21).

З попередніх особливостей впливає наступна – персоніфікація зла. Українська антиросійська карикатура має один основний образ зла в обличчі президента РФ Володимира Путіна. Трохи меншим злом були його прибічники – Шойгу, Лавров, Медведєв, а також патріарх Кирило (Гундяєв).

Щодо російського народу, то до певного часу українські карикатуристи не звертали на нього особливої уваги. Але після початку повномасштабної війни ситуація вкрай змінилася і українська карикатура наповнилася іншим змістом – винна не лише владна верхівка Росії, а й навіть її народ. Додаток 36 та Додаток 37 ілюструють цю зміну підходу.

Додаток 36 – «АКМ «Путин»». Автор – Олексій Кустовський. Тут зображено Путіна у вигляді автомата Калашникова (АК-47). Він покритий плямами крові, а на його дулі – Кремль. Серед інших символів:

- язик з радянською символікою;
- штик-ніж у вигляді носа з плямами крові.

Загалом, як уже зрозуміло з описаних символів, ця карикатура передає ідею агресивної політики Путіна. Більше того, ця політика є військовою агресією та авторитаризмом з нотками імперіалізму. Штик-ніж символізує насильство та

кровопролиття, а Кремль на дулі – агресивна політика Росії походить суто від державного керівництва (Політична карикатура: Жовтень 2014 – Липень 2015, №16).

Додаток 37 – «International Criminal Court». На цій карикатурі зображено багато постатей. Усі вони одягнені у тюремну форму, мають іменні таблички та заплямовані кров'ю: Путін, Шойгу, Лавров, Моторола, Патрушев, Захарченко, Іванов, Сурков та Плотницький.

Карикатура яскраво ілюструє ідею, що російські високопосадовці, проросійські бойовики та колабораціоністи мають постати перед Міжнародним кримінальним судом за свої дії відносно України. На це вказує назва карикатури та емблема суду (Політична карикатура: Жовтень 2014 – Липень 2015, №28).

Четвертою особливістю було виділено емоційну та образну спрямованість. На відміну від російської шаблонності та стереотипності, для української карикатури головне підкреслити емоційний аспект подій. Це досягається через передачу почуттів, таких як гнів, обурення, радість, незламність тощо.

Додаток 38 через кілька яскравих образів транслює на споживача емоцію незламності, тим самим заспокоюючи свого глядача і даруючи йому надію. Це зроблено завдяки особливому зображенні основних образів, а саме:

- на передньому плані стоїть українка, яка уособлює собою Україну;
- позаду неї знаходиться велика рука з написом «російський світ» та гербом СРСР;
- рука намагається схопити українку, але вона не може цього зробити, адже коса українки схопила цю руку «за горло». Вона передавлює її, рука під тиском розвалюється на частини.

Тобто, цією карикатурою художник показує, що Україна сильна, і Росія не в змозі її знищити (Політична карикатура, №2).

Смішним, милим і дуже обнадійливим є Додаток 39 Олексія Кустовського. Можна сказати, що карикатура навіть дитяча, адже на ній зображено великого рудого котика у військовій формі ЗСУ. Він показує язичок і грається з двома мишенятами, які є уособленням російської армії (вони у російській військовій формі та з російським прапором). Посил карикатури дуже простий – українська армія достатньо сильна для того, аби перемогти росіян. Зображення дуже просте, зрозуміле і одразу показує, хто є хто, навіть для дитини (Політична карикатура, №12).

Остання, п'ята особливість є логічним продовженням попередньої особливості, а саме – саркастичний та гумористичний підхід. Адже карикатура в першу чергу має бути саме карикатурою – смішною, веселою, коротше кажучи, розважальною. Це необхідно для того, аби, не дивлячись на складні часи, українці не втрачали морального духу та не допускали у свої серця страху. Якщо російська карикатура втратила цю головну родзинку карикатури, то українська ні.

Одна карикатура з котиком у нас уже була, але є ще одна. Додаток 40 – теж котик і теж дуже смішний. Тут ми знову бачимо того ж рудого котика у формі ЗСУ. Він радісний, з висунутим язичком іде від впалої різдвяної ялинки. Звісно, це він її звалив, як це полюбляють робити котики. Ялинка зображена у вигляді Путіна чи точніше Путін у вигляді ялинки, яка стоїть у горщику з написом «Кремль». На ялинці замість звичайних іграшок висять: герб СРСР, «новачок», ракета з написом «війна», голова Леніна. На верхівці ялинки, точніше на голові Путіна, шапка з написом «СРСР». Відповідно, ця карикатура «м'яко» і з гумором подає ідею того, що Росія не страшна для України (Політична карикатура, №14).

Цікавим є Додаток 41, на якому зображено Путіна у вигляді змії з косими очима, а у його животі знаходить маленький Лукашенко. Карикатура має назву «Закріплення братських зв'язків», що є відсилкою на те, що Білорусь уже не є окремою державою, її поглинула Росія (Політична карикатура, №66).

Отже, відповідно до всіх вищеописаних особливостей, ми можемо стверджувати, що українська політична карикатура за період російської гібридної війни проти України не втратила своєї людяності та гумористичності. Протягом цього довгого періоду гібридної війни вона вибудувала лише кілька постійних іронічно-стереотипних образів: представники російської влади у вигляді воронів чи то жуків (наприклад, Додаток 42, де основні представники російської влади представлені у формі тарганів); Путін завжди маленького зросту та з дуже довгим носом (той же самий Додаток 42) (Політична карикатура, №67).

Це пов'язано з тим, що українська карикатура дуже багатогранна. Вона має багато різноманітних образів, які рідко повторюються і саме в цьому, на нашу скромну думку, міститься шарм цієї карикатури. Кожне зображення є неповторним та унікальним і виконує ряд певних завдань.

Українська політична карикатура значно відрізняється від російської. Аналізуючи її, ми дійшли висновку, що вона в першу чергу є мистецтвом, а вже потім інструментом пропаганди. Хоча доречніше сказати, що вона балансує між цими двома аспектами, не перетинаючи межу одне одного та не втрачаючи своїх основних рис (про що ми говорили у першому розділі).

Поряд із основними завданнями українська карикатура часто висміює внутрішньополітичну ситуацію в Росії. Це стосується санкцій, цензури, свободи слова, репресій, відсутності опозиції, висловлювань Путіна та інших політичних діячів.

Доречним прикладом є Додаток 43 художника Свирида Блажова. Карикатура стосується новин про те, що «...російська влада опублікувала нові положення про прискорення поховання людей і тварин, які загинули під час військових конфліктів або небойових надзвичайних ситуацій» у 2021 році. На ній зображено трьох працівників цвинтаря, які обговорюють дане нововведення, а на фоні видніється табличку з написом про оголошення конкурсу на викопування могил на швидкість (Журнал «Перець» 2022: 8).

Ще одним прикладом є Додаток 44. Автор – Валерій Чмирьов. Карикатура на тему заяви Шойгу про те, що американські військові хочуть здійснити на Донеччині провокацію з хімічною зброєю (2021 рік). На карикатурі зображено Шойгу, який стоїть на сцені та вигукує до зали з військовими: «Американці готові розпочати газову атаку на Донбасі!» (Журнал «Перець» 2022: 8).

3.2. Роль західної політичної карикатури у висвітленні та критиці гібридної війни Росії проти України

У західному науковому дискурсі є два терміни для означення карикатури: «caricature» та «cartoon». На перший погляд, здається, що все логічно: перший означає карикатуру, а другий – мультфільм. Але, насправді, тут є важливий нюанс. Різниця полягає в тому, що «в англійській практиці для позначення того, що ми розуміємо під карикатурою, частіше використовують поняття «cartoon», одне зі значень якого – комічне зображення, сатиричне представлення» (Федік 2021: 225). Поняттям «cartoon» позначають сатиричну карикатуру, яка базується на глибокому розумінні теми, «стисло і влучно висловлює думку редакції, служить поточним коментарем громадських змін і часто спрямована на заборону соціальної інерції» (Федік 2021: 225). А поняттям «caricature» описується примітивна карикатура, яка швидше є «шаржом», ніж політичною карикатурою з певним контекстом. Відповідно до цього, у дипломній роботі ми аналізуємо саме західну політичну «cartoon».

Якщо російська та українська політична карикатура в основному поширюється через Інтернет, то західна карикатура активно розповсюджується як у цифрових, так і в друкованих медіа. Утім, у своїй роботі ми розглядаємо лише ті видання, які мають онлайн-версії, окрім друкованих. Серед таких видань можна виділити кілька найбільш цікавих та популярних: The Week (Велика Британія та США), Charlie Hebdo (Франція), The Guardian (Велика Британія) та The Economist (Англія). Серед художників можна виокремити кількох найбільш продуктивних та

цікавих, наприклад, швейцарський художник Патрік Шапатт (Charatte), французька карикатуристка Корін Рей (Coco.), американський карикатурист Дейв Гранлунд, ліванський карикатурист Хассан Блейбель та американський карикатурист Рік Маккі (McKee).

За традицією, розпочнемо із завдань політичної карикатури країн Західного світу.

Але перед початком аналізу важлива ремарка. Якщо при аналізі російської та української політичної карикатури ми брали до уваги зразки, які стосувалися внутрішньої ситуації держави, політики тощо, то при аналізі західної карикатури така карикатура не розглядалася. Це пов'язано з тим, що суспільство та влада держав Західного світу повністю відкрита до будь-якої критики, і відповідних карикатур дуже багато. Але, оскільки ми досліджуємо карикатуру в контексті гібридної війни Росії проти України, то було вирішено сфокусувати свою увагу саме на тій західній карикатурі, яка висвітлює необхідний нам період та відповідних «героїв».

Тепер перейдемо до завдань. Перше завдання – викриття агресії Росії. Це завдання перекликається із українською карикатурою, але для Західного світу цей аспект є ще більш важливим, ніж для України. Це пояснюється тим, що держави Заходу не живуть в реаліях України. Вони перебувають далеко від України – як географічно, так і ситуаційно – і їм складно зрозуміти де правда, а де брехня. Саме тому західній політичній карикатурі необхідно висвітлювати та пояснювати те, що дії Росії є агресією.

Разом із цим важливо «перебивати» російські інформаційні атаки та російську пропаганду. Такі карикатури часто зображують Путіна з його фразами про ситуації, які не відповідають реальності та іронічно висміюють його із його політикою.

Додаток 45 – «Into Putin's mind» є прикладом розвінчання пропаганди Путіна з приводу того, що на території України знаходяться війська НАТО і Путін воює саме з НАТО, а не з Україною. Ми бачимо тут дві постаті:

- перша – це українська жінка, яка стоїть серед руїн міста, до неї рухаються танки та летять гвинтокрили;

- друга – Путін, який, мов велетень, здіймається над руїнами міста і говорить: «Нічого особистого, це проти НАТО!» (Chappatte globecartoon: 5).

Додаток 46 – «Crimea Referendum» висвітлює подібну ситуацію. Тут ми бачимо карту, а на карті Крим. На території Криму зображено Путіна на танку в оточенні кількох військових. Також ми бачимо чоловіка (за зовнішніми ознаками він представник влади) – однією рукою він тримає табличку з написом про кримський референдум для приєднання до Росії, а другою вказує на скриньку для бюлетенів. Путін при цьому говорить про те, що він і його війська є просто «міжнародними спостерігачами». Тобто, ця карикатура розвінчує російський наратив про відсутність їхніх військових на території українського Криму і транслює ідею нелегітимності референдуму в Криму і прямої причетності Росії до цієї події (Chappatte globecartoon:12).

Друге завдання – підтримка України та формування солідарності. Це завдання мало на меті створити на просторах держав Заходу щирих симпатиків України. Необхідно було пояснити, що Україна є жертвою, якій потрібна підтримка та допомога.

Яскравим прикладом є Додаток 47 – «Ukrainian trauma». На карикатурі зображено дитячу кімнату, де на ліжку з написом «Ukraine» лежить злякана дитина, яка символізує Україну. Під ліжком знаходиться ведмідь (Росія), що каже дитині про те, що він уже пішов. Завдяки додатковому підпису ми розуміємо, що карикатура ілюструє новини про те, що не дивлячись на те, що перед повномасштабним вторгненням на територію України у 2022 році, Росія заявляла що скорочує частину

військ біля українського кордону, вона продовжувала стягувати свої сили. Ми бачимо, що тут Україна висвітлюється як беззахисна жертва, а Росія – агресор та маніпулятор (de Matos 2022).

Третім завданням стала критика дій/бездіяльності Заходу. Аналізуючи західну політичну карикатуру, ми зробили висновок, що серед частки їхніх карикатур найбільшою є висвітлення реакцій Західного світу, НАТО, ЄС на гібридну війну Росії проти України. Західні політики часто зображувалися як нерішучі, обережні у своїх висловлюваннях та діях. Найцікавішими є Додаток 48 та 49.

Додаток 48 має назву «Ukraine and Europe». На цій карикатурі яскраво продемонстровано ідею байдужості країн Заходу, особливо ЄС, до подій в Україні з 2014 року. Ми бачимо замальовку українського розбомбленого міста. На період 2015 року це, ймовірно, територія Донецької чи Луганської області. Посеред руїн жінка, яка молить про допомогу. За цим, наче із вікна, спостерігають представники Європейського Союзу. Вони обговорюють ситуацію і стверджують, що війна в Україні не стосується Європи і фактично навіть не є війною (Chappatte globecartoon: 10).

Додаток 49 – «Power play in Ukraine». Автор цієї карикатури зобразив події в Україні 2014 року як гру сил. Україна зображена у вигляді шахової дошки, на якій грають дві сторони: Захід (Обама та чоловічок представник ЄС) та Росія (Путін). З боку Путіна замість шахів використовується зброя; сам Путін виглядає рішучим і впевненим у собі. З боку ЄС – звичайні шахи. Представник ЄС невпевнений, він не знає, як діяти. Обама намагається щось сказати, але не може. Ми чітко бачимо бездіяльність Заходу. У них немає нічого, що вони могли б протиставити Росії (Chappatte globecartoon: 12).

Завдання плавно перетікають в особливості і перша особливість – свободу вираження, яка співзвучна з багатосторонністю української карикатури. Тобто, західні карикатуристи висвітлюють як проблеми власної держави, так і сусідніх.

Що стосується гібридної війни Росії проти України, то ми виділили кілька основних ліній ідей: перша – підтримка України, друга – критика Путіна та його дій та третя – висвітлення реакцій Заходу.

Проаналізуємо для розуміння кілька карикатур. Додаток 50 – «Freedom for Ukraine» зображує Олімпійські ігри 2014 року, які проводилися в Сочі. Так склалося, що саме в цей період, фактично перед закінченням ігор, Росія анексувала Крим. Ми бачимо Путіна в олімпійському костюмі та українського учасника ігор з плакатом «Freedom for Ukraine». Ситуацію анексії Криму передає дія, яку робить Путін, а саме те, що він підпалює олімпійським вогнем плакат українця про свободу.

Отож, цією карикатурою автор висвітлює зазіхання та агресію Росії до України. Не можна сказати, що на цій карикатурі присутнє засудження дій Росії чи то яскрава підтримка України, але ситуація показана із справедливого для України боку (Political cartoon Russia Ukraine).

А от Додаток 51 має вже чіткий посил агресії Росії та бездіяльності НАТО. Назва – «Russia, Ukraine & NATO». На цій карикатурі зображено дві постаті: перша – це представник НАТО, який стоїть і просто спостерігає за діями другої постаті; а друга постать – це Путін верхи на великому ведмеді з голодним поглядом та хижою пащею. Путін разом з ведмедем переходять з російського прапора на прапор України. Вони прокладають собі дорогу з червоної тканини, утворюючи таким чином замість українського прапора російський.

Карикатура має підпис: «Зростання напруженості через розгортання Росією військ біля кордону з Україною». Тобто, не дивлячись на те, що Росія розгортала свої війська у 2021 році, НАТО лише спостерігало за подіями та не робило ніяких конкретних дій для того, щоб вирішити цю ситуацію (Royaards 2021).

Другою особливістю є неоднозначність. Під неоднозначністю ми розуміємо те, що західна політична карикатура в період з 2014 року до 2022 року не виражала

прямого посилу чи заклику до дій. Західні карикатури давали можливість глядачеві самому прийняти зображену ситуацію відповідно до внутрішніх відчуттів та власних політичних поглядів. Розглянемо кілька карикатур знаного журналу *Charlie Hebdo*. Це ряд карикатур художниці Корінн Рей, опублікованих на сайті вищезгаданого журналу. Посил цих карикатур один – закриття очей західних політиків, особливо Байдена, на дії Путіна щодо України. Але зображення героїв досить неоднозначне. Путін на цих карикатурах сильний, величний, непідвладний. Його дії рішучі та не підлягають оскарженню. Байден же, навпаки, маленький, зовсім не хоробрий, боягуз який, не хоче прямої конфронтації.

Замальовано кілька ситуацій: перша Додаток 52 – Путін брутально поїдає український прапор, Байден же мінімізує це і говорить, що це лише маленькі пустощі; друга Додаток 53 – такий же брутальний Путін брутально хоче наступити на Байдена, який роздумує над тим, що якщо нога Путіна ступила на Україну, то це був лише її мізинець, і нічого страшного в цьому немає.

Отож, чому це неоднозначні карикатури? Їх можна зрозуміти по-різному. Для когось ці карикатури будуть звеличенням Росії та Путіна на фоні США та Байдена, а для когось це буде прямою загрозою, наприклад, для українців (*Russie – Ukraine 2022*).

Третя особливість – це наявність великої кількості підписів. Загалом, це уже стало зрозуміло з попередніх проаналізованих карикатур. Наявність підписів допомагає насамперед тим споживачам, які не мають фахової освіти, щоб глибокого розуміння ситуації. Також підписи слугують додатковим способом привернути увагу саме до того, що є важливим.

Для прикладу, Додаток 54 – «Back u!». На цій карикатурі зображено Росію у вигляді великого ведмеда з іклами, який тягне лапу до українки. За спиною в українки ховається військовий НАТО і говорить, щоб українка не боялася, бо він же позаду неї. Але він фактично ховається і не готовий допомагати і разі потреби. Саме

підписом «do not worry I back you!» автор акцентує увагу на НАТО та його «допомозі» (Bleibel 2021).

Четверта і остання особливість – використання символічних образів та метафор. Західна карикатура часто використовує впізнавані символи, такі як, наприклад, ведмідь – для Росії, голубку – для миру, бідну бабусю – для України. Це робиться для того, аби якісь складні об'єкти мали легке запам'ятовування і швидку асоціацію.

Доречним буде Додаток 55, на якому зображено великого ведмедя з написом на дупці «Russia». Ведмідь вихопив з водойми рибку з написом «Crimea» і говорить до неї, що він врятував її від утонення. Рибка і утонення – суть зрозуміла (The Moscow Times 2014).

Отже, з деяких вищеописаних особливостей ми уже могли зрозуміти, що західна політична карикатура відрізняється від нашої вітчизняної і, тим більше, від російської. Західна карикатура є більш «м'якою», у ній відсутні нотки агресії та жорстокості. Звісно, зараз можна згадати журнал Charlie Hebdo, але ми не беремо його до уваги, тому що це не норма, а виключення з правил.

Навіть найжахливіші прояви агресії опонента західна карикатура висвітлює без зайвої емоційності. Можна сказати, що ця карикатура навіть «суха». Через різницю менталітетів для українського споживача вона не смішна та не гумористична.

У цьому підрозділі ми уже говорили про символи, але варто означити деякі моменти щодо образів.

Путін на карикатурах західних політиків завжди зображується занадто брутально, що, на нашу думку, створює навколо нього образ непереможного лідера з великою літери «Л». І це не є добре. Адже на фоні такого «сильного» Путіна західні політики зображуються зовсім в'ялими, нищими, дурними. Замість того, аби позиціонувати Путіна як агресора, виходить навпаки – західний споживач бачить

його як такого лідера, якого, на їхню думку, може не вистачати тому ж американському суспільству (як в Додатку 52, наприклад).

Разом з цим західні карикатури часто піднімали питання ефективності санкцій, які накладалися на Росію. Наприклад, Додаток 56 який має багатослівну назву «Hardcore Biden». Тут, відповідно, зображено Байдена, який тримає в руках пляшечку з мильними бульбашками, що має назву «sanction». Цими санкційними бульбашками Байден намагається зупинити озброєного Путіна. Ну тут все зрозуміло: санкції, які так чи інакше накладаються на Росію, не є великою перешкодою для Путіна. Вони не чинять сильного впливу на його політику чи то його дії і, відповідно, є неефективними (Kamensky 2022).

Отже, робимо висновок, що західна карикатура все ж має певні схожості з українською карикатурою. Та в плані своєї емоційності українська карикатура значно виграє у західної. Як уже говорилося у тексті вище, західна карикатура «м'яка». «М'яка» настільки, наскільки і західні політики.

3.3. Загальні тенденції та оцінка ефективності української та західної політичних карикатур під час гібридної війни Росії проти України

У попередніх підрозділах було проаналізовано завдання та особливості української антиросійської та західної політичної карикатури у період гібридної війни Росії проти України. У цьому підрозділі дипломної роботи ми підводимо «ризик» під дослідженням української та західної політичних карикатур, виділяючи основні тенденції та роблячи висновки щодо того, чи змогла українська карикатура стати ефективним інструментом контрпропаганди, а західна карикатура – інструментом для інформування суспільства щодо агресії Росії проти України.

Почнемо з української карикатури, і першою тенденцією є незмінність суб'єктності у висвітленні російської агресії. Протягом усього періоду гібридної війни українські карикатуристи висвітлювали, як основних агресорів, лише владну

верхівку Кремля (наприклад, Додаток 37 – 2014 рік, де ми бачимо всю «Путінську еліту» в образі в'язнів та Додаток 57 – 2020 рік, де ми бачимо Шойгу, Путіна та Герасимова у образі церковних проповідників з ореолом із ракетних установок над головою) (Політична карикатура: Листопад 2019 – Червень 2020: 13).

Другою тенденцією є стабільність критики внутрішніх проблем. Багато українських карикатур було присвячено внутрішнім питанням, наприклад, корупції та політичним протиріччям. Протягом усього періоду російської гібридної війни, поряд з висвітленням російської агресії, українські художники критикували владну верхівку України, політичні, економічні явища та ситуації тощо (наприклад, Додаток 58, де ми бачимо зажерливого українського суддю, у якого на спині знаходиться шафа із скелетом та грошима) (Політична карикатура: Квітень – Жовтень 2017 року: 3).

Третя тенденція – це зростання патріотизму та єдності української спільноти. На початку гібридної війни українська карикатура «вибухнула» патріотизмом та заклик до єдності. Пізніше ця тенденція пішла трішки на спад, але не зникла повністю. У різний проміжок часу з'являлися карикатури на тематику мови, культури, національної боротьби проти російського агресора. Але ближче до 2022 року та після початку повномасштабної війни знову відбувся різкий зріст патріотичних карикатур, які закликають до патріотизму та говорять про важливість єдності українського народу.

Четверта і остання тенденція – це стабільність критики міжнародної реакції. Українські художники часто піддавали критиці пасивність міжнародної спільноти на дії Росії. Політичні лідери західних країн, залежно від ситуації, висвітлювалися такими, яким байдуже на Україну чи такими, які підпадають під негативний вплив політики Кремля (особливо це стосувалося тематики газу). Висвітлювалася неефективність санкцій для Росії (наприклад, Додаток 59, де зображено Трампа, волосся якого повторює форму башти Кремля, що характеризує тісні стосунки Трампа з Путіним) (Політична карикатура: Липень – Серпень 2016: 49).

А що стосується ефективності українських політичних карикатур у гібридній війні, то для загальної обізнаності можна виділити декілька елементів, які мали найбільший емоційний відклик, а саме:

- Гіперболізовані образи політичних лідерів – українська карикатура зображувала владну верхівку Росії як злочинців, хижих птахів та монстрів, що допомагало посилити негативний образ і чітко зрозуміти, що це ворог. Західна карикатура, наприклад, часто зображувала Путіна у порівнянні з Гітлером чи то Сталіним, які є антигероями, і таким чином створювала асоціацію з небезпекою. Російська карикатура просто була жорстокою і висміювала все та всіх, привчаючи своє населення до ненависті до України та інших недружніх для Росії держав.

- Символіка незалежності – це яскраво помітно в українських і російських карикатурах. Українські художники часто використовували символи, такі як: український тризуб, прапор та інші національні атрибути. Вони підсилювали меседж боротьби за незалежність та викликали почуття гордості й мобілізували українську аудиторію. Російські художники постійно використовували російський прапор, георгіївську стрічку, радянську символіку, що викликало в населення тугу та гордість за минуле Росії й бажання повторити колишні «перемоги» у майбутньому.

Отже, з української точки зору, можна сказати, що політичні карикатури стали досить ефективним інструментом боротьби, підтримки внутрішньої моральної стійкості та мобілізації населення. Але варто відзначити, що це відбулося не відразу, адже на початку гібридної війни українська карикатура тільки почала відроджуватися, поступово набираючи обертів та розвиваючись. Це пов'язано з тим, що довгий час карикатура в Україні не мала попиту. Сатиричні журнали закривалися, а художники не знали, де вони можуть публікувати свої роботи. Загалом, саме початок російської агресії, на нашу думку, дав поштовх українській сатиричній політичній карикатурі до нового життя.

Згаданий ще на початку роботи сатиричний журнал «Перець. Весела республіка» якраз відновив свою роботу у 2017 році та почав радувати читачів великою кількістю цікавих карикатур на кожен подію та кожен проблему, в тому числі й щодо гібридної війни проти України.

Загалом, якщо порівняти вітчизняну карикатуру з російською, то першу не можна назвати такою ж ефективною, як другу. Адже з попереднього розділу ми пригадуємо, що в Росії карикатура стала одним із основних інструментів пропаганди, і вона розповсюджувалася всіма відомими ЗМІ. В Україні карикатура поширювалася загалом на двох, зауважимо, онлайн-платформах: перша – це Радіо Свобода, де створено спеціальний архів політичних карикатур, друга – це сайт сатиричного журналу «Перець. Весела республіка», де у формі газети можна почитати різні творіння людські та посміятися з карикатур. Тобто, ми робимо висновок, що саме завдяки Інтернету вітчизняна політична карикатура набувала свого, хоч і не дуже активного, але все ж поширення. В цьому контексті можна також відзначити роль Facebook, де художники висвітлювали події через призму власного бачення, використовуючи свій впізнаваний «почерк» для створення карикатур у колі своїх підписників. А що стосується інтернет-видань, то інколи політичні карикатури з'являлися у «Дзеркало тижня».

На цій, не дуже позитивній ноті перейдемо до західної карикатури та розглянемо її тенденції.

Перша тенденція – це тенденція до об'єктивності. Адже західні карикатуристи, хоч і висловлювали підтримку Україні, часто дотримувалися об'єктивного підходу, зображуючи конфлікт як геополітичну кризу. Вони критикували дії російських політиків, але також акцентували на відповідальності Заходу за попередження конфлікту.

Це перетікає у наступну другу тенденцію – незмінність висвітлення вини Заходу у подіях в Україні. Політична карикатура західних художників в першу чергу звинувачує саме країни Заходу, ЄС, США у тому, що вони не звертали серйозної

уваги на політику Путіна у Росії і самі допустили те, що Росія проявила агресію по відношенню до України (наприклад, Додаток 48, де Європа спостерігала за тим, як Росія у 2014 році бомбила українські міста).

Третя і остання тенденція – применшення агресії Кремля. Лише деякі карикатуристи змальовували Путіна як жорстокого лідера, з ідеєю величності. Їхній образ Путіна не був комічним чи агресивним, він був розміреним та досить величним. Тобто, ти наче розумієш, що це ворог, але в той же момент його образ не змушує тебе відчувати до нього відразу (наприклад, Додаток 52, де Путін зображений як кремезний чоловік, який не боїться нікого і нічого).

Отож, на відміну від російської та української карикатури, західна є більш поміркованою та толерантною у своїх підходах. Як було уже сказано у даному розділі, це пов'язано з різницею менталітетів. Для західної карикатури важливо без зайвих образ висвітлити ситуацію, наштотхнути глядача на конкретну думку та донести до нього необхідну інформацію, яку той сприйме через призму власного бачення. Що стосується ефективності, то варто відзначити, що у західному світі культура політичної карикатури є дуже розвиненою, саме тому її ефективність на максимумі. Багато відомих інтернет-видань, газет, журналів постійно радували і радують своїх читачів порціями новеньких тематичних карикатур. Трішки повторимося і знову означимо список найпопулярніших газет: американські газети «The Washington Post» та «The New York Times»; британські газети «The Guardian», «The Times» та «The week»; і вишенька на торті – це французька сатирична газета «Charlie Hebdo» (нагадуємо, вона виключення з правил).

Якщо брати до уваги соціальні мережі, то Facebook, Twitter, Instagram у західному світі відіграли дуже важливу роль для розповсюдження політичних карикатур. Серед платформ можна виділити Cartoon Movement. Також, варто сказати, що багато західних художників мають свої власні сайти, де вони викладають свої роботи у жанрі політичної карикатури, наприклад, сайт лівано-швейцарського карикатуриста «Chappatte globecartoon».

Отже, враховуючи вищеописану інформацію, можна стверджувати, що західна карикатура дійсно ефективно та вправно інформувала своє суспільство про події в Україні, висвітлюючи, хоч і трохи в м'якій формі, тих, хто є злом і тих, хто є добром. Ми уже знаємо, що карикатури Заходу мають велику кількість тексту, що дозволяє чітко пояснювати політичні реалії та надавати контекст. Текст супроводжує карикатури та дає зрозуміти глядачам ситуацію чи подію більш детально, не розпорошуючи сили глядача на її вивчення та здогадки. Таким чином, карикатура на Заході працювала не тільки через візуальний, але й через вербальний контекст, що, звісно, допомагало карикатурі ефективно виконувати свої функції (проінформувати, пояснити, висміяти та розслабити). Західна карикатура, хоч і була більш обережною, допомогла виявити симпатії до України та водночас об'єктивно висвітлити суть конфлікту, зокрема через зображення політиків і світу в цілому.

Висновки до розділу 3

У третьому розділі дипломної роботи було розглянуто та проаналізовано українську та західну політичну карикатуру. Ми дійшли висновку, що з самого початку гібридної війни Росії проти України українська карикатура була спрямована не лише на висвітлення Росії як агресора, а й на відображення українських реалій. Завдяки цьому, на нашу думку, українська карикатура стала досить ефективним інструментом контрпропаганди у російській гібридній війні. Відповідно до цього було виділено ряд важливих завдань:

- перше – викриття та критика ворогів Української держави;
- друге – дискредитація російської пропаганди;
- третє – це освіта та інформування суспільства;
- четверте – підтримка морального духу населення;
- п'яте – формування національної ідентичності;
- шосте – вплив на міжнародну аудиторію.

Поряд з цим було означено особливості української політичної карикатури, а саме: багатогранність; антиросійська спрямованість; персоніфікація зла; емоційна та образна спрямованість; саркастичний та гумористичний підхід.

Важливим аспектом стало дослідження тенденцій української карикатури, і ми виокремили кілька основних: незмінність суб'єктності у висвітленні російської агресії; стабільність критики внутрішніх проблем; зростання патріотизму та єдності української спільноти; стабільність критики міжнародної реакції.

Ми прийшли до висновку, що з української точки зору політичні карикатури стали досить ефективним інструментом боротьби, підтримки внутрішньої моральної стійкості та мобілізації населення. Однак варто зазначити, що це відбулося не одразу, оскільки на початку гібридної війни українська карикатура лише почала відроджуватися, поступово набираючи обертів та розвиваючись. Це було зумовлено тим, що довгий час карикатура в Україні не мала попиту, сатиричні журнали закривалися, а художники не знали, де вони можуть публікувати свої роботи. Загалом, саме початок російської агресії, на нашу думку, дав поштовх українській сатиричній політичній карикатурі до нового життя.

Загалом, порівнюючи вітчизняну карикатуру з російською, першу не можна назвати такою ж ефективною, як другу. У Росії карикатура стала одним із основних інструментів пропаганди і поширювалася через всі відомі ЗМІ, тоді як в Україні карикатура поширювалася здебільшого на двох онлайн-платформах: перша – це Радіо Свобода, друга – це сайт сатиричного журналу «Перець. Весела республіка». Таким чином, можна зробити висновок, що завдяки Інтернету вітчизняна політична карикатура набувала свого, хоч і не дуже активного, але все ж поширення.

Що стосується західної політичної карикатури, при аналізі західної політичної карикатури було виокремлено кілька важливих завдань, які вона виконувала у період гібридної війни Росії проти України:

- перше – викриття агресії Росії;

- друге – підтримка України та формування солідарності;
- третє – критика дій/бездіяльності Заходу.

Що стосується особливостей, то це: свобода вираження; неоднозначність; наявність великої кількості підписів; використання символічних образів та метафор.

Отже, ми констатували, що західна політична карикатура відрізняється від нашої вітчизняної і, тим більше, від російської. Західна карикатура є більш «м'якою», в ній відсутні нотки агресії та жорстокості. Навіть найжахливіші прояви агресії опонента західна карикатура висвітлює без зайвої емоційності; можна сказати, що ця карикатура навіть «суха».

Що стосується тенденцій, то перша тенденція – це тенденція до об'єктивності; друга тенденція – незмінність висвітлення вини Заходу у подіях в Україні; третя – тенденція до применшення агресії Кремля.

Отож, на відміну від російської та української карикатури, західна є більш поміркованою та толерантною у своїх підходах. Для західної карикатури важливо без зайвих образ висвітлити ситуацію, наштотхнути глядача на конкретну думку та донести до нього необхідну інформацію, яку той сприйме через призму власного бачення. Що стосується ефективності, то варто відзначити, що у західному світі культура політичної карикатури є дуже розвиненою, і тому її ефективність на максимумі. Багато відомих інтернет-видань, газет, журналів постійно радували і радують своїх читачів порціями новеньких тематичних карикатур. Серед найвідоміших: американські газети «The Washington Post» та «The New York Times»; британські газети «The Guardian», «The Times» та «The week»; і вишенька на торті – це французька сатирична газета «Charlie Hebdo».

Тож, західна карикатура дійсно ефективно та вправно інформувала своє суспільство про події в Україні, висвітлюючи, хоч і в м'якій формі, тих, хто є злом і тих, хто є добром. Карикатури Заходу мають велику кількість тексту, що дозволяє

чітко пояснювати політичні реалії та надавати контекст. Текст супроводжує карикатури і дає зрозуміти глядачам ситуацію чи подію більш детально, не розпорошуючи сили глядача на її вивчення та здогадки. Таким чином, карикатура на Заході працювала не тільки через візуальний, але й через вербальний контекст, що, звісно, допомагало карикатурі ефективно виконувати свої функції. Західна карикатура, хоч і була більш обережною, допомогла виявити симпатії до України та водночас об'єктивно висвітлити суть конфлікту, зокрема через зображення політиків і світу в цілому.

ВИСНОВКИ

Отже, на основі поставлених завдань роботи можна зробити наступні висновки:

1) Гібридна війна є одним із ключових феноменів сучасності та характеризується поєднанням різних методів ведення війни, а не лише військових, задля досягнення необхідних цілей. Дослідження передумов виникнення гібридних воєн дозволило виділити кілька основних детермінуючих чинників, а саме: наявність надсучасного озброєння, що робить відкриті загарбницькі дії надто ризикованими; бажання агресора применшити, або ж нівелювати свою участь у конфлікті; уникнення протестів внутрішньої опозиції; розвиток інформаційних технологій; бажання отримати інфраструктуру супротивника-жертви в повністю, або частково діючому стані для реалізації своїх власних інтересів.

На основі вищеописаного аналізу було визначено три основні етапи гібридної війни: перший етап – підготовчий, на якому державою-агресором здійснюється посилення свого контролю над усіма сферами життя держави, тим самим зміцнюючи свою владу; другий етап – активний, який є початком агресії; третій етап – заключний, коли уже на захоплених територіях починають створюватися сепаратистські «республіки».

2) Політична карикатура є ефективним засобом впливу на суспільну свідомість. Разом з цим вона відіграє важливу роль у формуванні суспільних настроїв, особливо в умовах гібридної війни. Визначено, що предмет політичної карикатури зазвичай пов'язаний із актуальними та важливими політичними питаннями, а основною метою політичною карикатури є не скільки розважити, як переконати. Серед її основних рис виділено наступні: здатність точно і виразно транслювати закладену ідею, передавати суспільні настрої завдяки характерному прийому гіперболізації, який в свою чергу дозволяє загострювати увагу на окремих рисах об'єкта; прагнення не до точного відображення дійсності, а до її інтерпретації

у контексті суспільної думки або політичного погляду; політична карикатура не лише висміює, разом з цим вона виступає і як інструмент засудження.

Популярність карикатури як засобу пропаганди пояснюється тим, що карикатурі не потрібна документальна точність, головне – це акцентування на ключових моментах через перебільшення та умовність, а не відтворення реальності.

3) Аналіз російсько-української гібридної війни показав, що головною причиною, чому Росія вирішила почати свою війну, стала остаточна визначеність України з приводу євроінтеграції, яка дестабілізувала тогочасну політику Кремля по контролю України і, тим самим, підштовхнула його до активних дій. Головними особливостями цього конфлікту стали: наявність «доктрини Герасимова»; відмова політичного керівництва Російської Федерації від використання терміну «гібридна війна»; наявність нової тактики Росії, яка полягає у тому, щоб, уникаючи прямого збройного зіткнення, «грати» на слабких місцях ворога; використання новітніх технологій.

Вагому роль у російській гібридній війні проти України відіграла «доктрина Герасимова», яка стала концептуальним підґрунтям для ведення гібридної війни. У цій доктрині Герасимов описав основи ведення нової війни, у якій традиційні військові методи поєднуються з іншими засобами (політичними, інформаційними та економічними). Так, ми прийшли до висновку, що доктрина Герасимова відіграє важливу роль у підготовці та реалізації гібридної війни Росії проти України. Адже саме після її оприлюднення Росія почала застосовувати концепції, викладені в доктрині, у реальній політиці, що стало очевидним у 2014 році, коли розпочалася агресія проти України. Проте варто зазначити, що доктрина Герасимова не була початком гібридної війни Росії проти України; вона лише сприяла її загостренню.

4) З початком війни Російська Федерація активно використовувала політичну карикатуру для впливу на суспільну свідомість усередині країни, швидко перетворивши її на невід’ємну складову інформаційної війни. У контексті

дослідження російської політичної карикатури було порушено важливе питання: чому саме політична карикатура? Політична карикатура завдяки своїй простоті, доступності та широкому охопленню є дієвим інструментом впливу на людську свідомість. Усвідомлюючи цей потенціал, Російська Федерація, в рамках своєї гібридної війни, створила цілий фронт із проросійських карикатуристів. Протягом 2014 – 2022 років вони створили величезну кількість карикатур-відповідей на кожну подію, пов'язану з Україною та західним світом. Як інструмент пропаганди перед російською карикатурою стояв ряд важливих завдань: демонізація ворога; легітимізація агресії РФ; спростування та дискредитація підтримки України з боку Заходу та ЄС; підтримка ідеологічних штампів кремлівської пропаганди; збільшення мобілізації населення; створення образу «зовнішньої загрози»; обов'язкове приниження ворога чи опонента.

5) На основі аналізу карикатур російських художників було виділено ключові особливості та наративи російської політичної карикатури. Серед особливостей: ідея «спільної історії» яка будується на конструктах «Великої Вітчизняної війни» та «Великої Перемоги»; шаблонність та стереотипність; надмірна гіперболізація; однобічне висвітлення подій; повна відповідність ідеології Російської Федерації.

Що стосується наративів, то найбільш поширеними є: Майдан і західне втручання; «Європа без російського газу замерзає»; «братские народы»; «великая держава» та ностальгія за СРСР; «загнивающий Запад»; захист традиційних цінностей; «фашизм та нацизм в Україні»; пригнічення російськомовного населення в Україні.

6) Завдяки глибокому аналізу російської політичної карикатури ми змогли виділити основні тенденції у розвитку карикатури: перехід від зображення України слабкою та нерішучою до цілком агресивної та ворожої; незмінність демонізації Заходу; незмінний тон грубого сарказму та приниження; помірність та систематичність акцентів на традиційних цінностях; стабільність у героїзації Росії та її президента.

У руках Кремля політична карикатура стала рупором російської пропаганди, спрямованим на внутрішнього та проросійськи налаштованого споживача. Вона сформувала уявлення про «правильну» інтерпретацію подій, що відбуваються в Україні та світі. Більше того, російська карикатура в період гібридної війни проти України висміювала український народ та українську культуру, національність та мову. Це відображує агресивну риторичку, яка, в результаті, створила в російському суспільстві масу симпатиків політики Кремля. Для цих людей «істинною» є та картина світу, яка транслюється через карикатуру.

Важливим чинником, який сприяв ефективності російської політичної карикатури під час гібридної війни, було її поширення. Завдяки централізації всіх сфер життя держави, здійсненій Путіним, політична карикатура поширювалася всіма можливими ЗМІ. Найбільшого поширення вона набула в мережі Інтернет, де були створені пабліки, сторінки, веб-сайти, які постили або ж карикатури відповідно до актуальних новин, або ж робили спеціальні підбірки на якісь загальні ситуації. Такими сайтами були і є: Fishki.net, «Я Ватник», «Регнум». Серед соціальних мереж основними мережами стали «ВКонтакте» та «Однокласники». Месенджери – це Telegram, який став основним каналом для поширення пропаганди через канали, пов'язані з російськими ЗМІ, такими як RT (Russia Today), Sputnik тощо.

7) З самого початку гібридної війни Росії проти України українська карикатура була спрямована не лише на висвітлення Росії як агресора, а й на відображення українських реалій. Завдяки цьому, на нашу думку, українська карикатура стала досить ефективним інструментом контрпропаганди у російській гібридній війні. Як інструмент контрпропаганди її роль була дуже важлива і містила ряд важливих завдань: викриття та критика ворогів Української держави; дискредитація російської пропаганди; освіта та інформування суспільства; підтримка морального духу населення; формування національної ідентичності; вплив на міжнародну аудиторію.

8) Важливим аспектом дипломної роботи стало дослідження тенденцій української карикатури, і ми виокремили кілька основних: незмінність суб'єктності у висвітленні російської агресії; стабільність критики внутрішніх проблем; зростання патріотизму та єдності української спільноти; стабільність критики міжнародної реакції.

З української точки зору політичні карикатури стали досить ефективним інструментом боротьби, підтримки внутрішньої моральної стійкості та мобілізації населення. Однак варто зазначити, що це відбулося не одразу, оскільки на початку гібридної війни українська карикатура лише почала відроджуватися, поступово набираючи обертів та розвиваючись. Це було зумовлено тим, що довгий час карикатура в Україні не мала попиту, сатиричні журнали закривалися, а художники не знали, де вони можуть публікувати свої роботи. Загалом, саме початок російської агресії, на нашу думку, дав поштовх українській сатиричній політичній карикатурі до нового життя.

Загалом, порівнюючи вітчизняну карикатуру з російською, першу не можна назвати такою ж ефективною, як другу. У Росії карикатура стала одним із основних інструментів пропаганди і поширювалася через всі відомі ЗМІ, тоді як в Україні карикатура поширювалася здебільшого на двох онлайн-платформах: перша – це Радіо Свобода, друга – це сайт сатиричного журналу «Перець. Весела республіка». Таким чином, можна зробити висновок, що завдяки Інтернету вітчизняна політична карикатура набувала свого, хоч і не дуже активного, але все ж поширення. В цьому контексті можна також відзначити роль Facebook, де художники висвітлювали події через призму власного бачення, використовуючи свій впізнаваний «почерк» для створення карикатур у колі своїх підписників. А що стосується інтернет-видань, то інколи політичні карикатури з'являлися у «Дзеркало тижня»

9) При аналізі західної політичної карикатури, ми дійшли до висновку, що її головна роль – це інформування суспільства про ситуацію в Україні. Відповідно до цього, було виокремлено кілька важливих завдань, які вона виконувала у період

гібридної війни Росії проти України: викриття агресії Росії; підтримка України та формування солідарності; критика дій/бездіяльності Заходу.

10) Західна політична карикатура відрізняється від нашої вітчизняної і, тим більше, від російської. Її основними тенденціями стали: тенденція до об'єктивності; незмінність висвітлення вини Заходу у подіях в Україні; тенденція до применшення агресії Кремля.

У західному світі культура політичної карикатури є дуже розвиненою, і тому її ефективність на максимумі. Багато відомих інтернет-видань, газет, журналів постійно радували і радують своїх читачів порціями новеньких тематичних карикатур. Серед найвідоміших: американські газети «The Washington Post» та «The New York Times»; британські газети «The Guardian», «The Times» та «The week»; і вишенька на торті – це французька сатирична газета «Charlie Hebdo».

Тож, західна карикатура ефективно та вправно інформувала своє суспільство про події в Україні, висвітлюючи, хоч і в м'якій формі, тих, хто є злом і тих, хто є добром. Карикатури Заходу мають велику кількість тексту, що дозволяє чітко пояснювати політичні реалії та надавати контекст. Текст супроводжує карикатури і дає зрозуміти глядачам ситуацію чи подію більш детально, не розпорошуючи сили глядача на її вивчення та здогадки. Таким чином, карикатура на Заході працювала не тільки через візуальний, але й через вербальний контекст, що, звісно, допомагало карикатурі ефективно виконувати свої функції. Західна карикатура, хоч і була більш обережною, допомогла виявити симпатії до України та водночас об'єктивно висвітлити суть конфлікту, зокрема через зображення політиків і світу в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. «Вісті з Заморєбрика». Журнал «Перець». 2022. №1. 15. URL: https://www.perets.org.ua/%D0%96%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%86%D1%8C_2022_01/?page=1
2. Analyzing Political Cartoons. URL: <https://www.ncpedia.org/anchor/analyzing-political-cartoons>
3. Asymmetric Warfare Group. 2016. Russian New Generation Warfare Handbook, Version 1. Fort Meade: US Army
4. Bargués P. War By All Means: The Rise of Hybrid Warfare. 09.2022. URL: <https://www.cidob.org/en/publications/war-all-means-rise-hybrid-warfare>
5. Caricature Art. Satirical Drawings, Cartoons: History, Caricaturists. URL: <http://www.visual-arts-cork.com/caricature-art.htm>
6. Cartoon Movement. URL: <https://www.cartoonmovement.com/>
7. Chappatte globercartoon. URL: <https://chappatte.com/en>
8. Coons, C. 2017. Are We at War with Russia? URL.: <https://www.brookings.edu/articles/are-we-at-war-with-russia/>
9. Dougherty J. Everyone Lies: The Ukraine Conflict and Russia's Media Transformation. 2014. 29 p. URL: <https://shorensteincenter.org/wp-content/uploads/2014/07/d88-dougherty.pdf>
10. Galeotti, Mark. The 'Gerasimov doctrine' and Russian Non-Linear War. In Moscow's shadows. 6 July 2014. URL: https://cs.brown.edu/people/jsavage/VotingProject/2017_03_09_MoscowsShadow_GerasimovDoctrineAndRussianNon-LinearWar.pdf

11. Glenn, Russell W. Thoughts on “Hybrid” Conflict. In Small Wars Journal. 2009. [URL:http://smallwarsjournal.com/blog/journal/docs-temp/188-glenn.pdf?q=mag/docs-temp/188-glenn.pdf](http://smallwarsjournal.com/blog/journal/docs-temp/188-glenn.pdf?q=mag/docs-temp/188-glenn.pdf)
12. Hassan Bleibel. NATO support ukraine. 3 December 2021. URL: <https://www.cartoonmovement.com/cartoon/back-u>
13. Hoffman F. Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid War / Frank Hoffman. – Arlington: Potomac Institute for Policy Studies, 2007. 72 p. https://www.potomac institute.org/images/stories/publications/potomac_hybridwar_0108.pdf
14. Iran–Israel proxy conflict. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Iran%E2%80%93Israel_proxy_conflict
15. Knieper T. Political cartoon. 2007. URL: <https://www.britannica.com/topic/political-cartoon>
16. Marian Kamensky. Hardcore Biden. 19 January 2022. URL: <https://www.cartoonmovement.com/cartoon/hardcore-biden>
17. Political cartoon Russia Ukraine. URL: <https://theweek.com/cartoons/429399/political-cartoon-russia-ukraine>
18. Rodrigo de Matos. Ukranial trauma. 21 February 2022. URL: <https://www.cartoonmovement.com/cartoon/ukranial-trauma>
19. Russie – Ukraine : Joe Biden n’est pas inquiet. 21 janvier 2022. URL: <https://charliehebdo.fr/2022/01/international/russie-ukraine-joe-bien-pas-inquiet/>
20. Semotiuk O. Ukraine: Humour as a Weapon of War. 25.01.2023. URL: <https://www.zois-berlin.de/en/publications/zois-spotlight/ukraine-humour-as-a-weapon-of-war>

21. Snegovaya, M. 2015. Putin's Information Warfare in Ukraine: Soviet Origins of Russia's Hybrid Warfare. *Institute for the Study of War*. 28 p. URL.: <https://www.understandingwar.org/sites/default/files/Russian%20Report%201%20Putin%27s%20Information%20Warfare%20in%20Ukraine-%20Soviet%20Origins%20of%20Russias%20Hybrid%20Warfare.pdf>
22. The Moscow Times: These political cartoons just might make you rethink Ukraine. 2014. URL: <https://archive.kyivpost.com/article/content/ukraine-politics/the-moscow-times-these-political-cartoons-just-might-make-you-rethink-ukraine-339227.html>
23. The Week. URL: <https://theweek.com/>
24. Tjeerd Royaards. Russia, Ukraine & NATO. December 2021. URL: <https://www.cartoonmovement.com/cartoon/russia-ukraine-nato>
25. Ukraine crisis media center. Група з аналізу гібридних загроз: «Словник російського пропагандиста». 27.04.2021. URL: <https://uacrisis.org/uk/slovnnyk-rosijskogo-propagandysta>
26. Williamson, Murray, and Peter Mansoor. Hybrid warfare: fighting complex opponents from the ancient world to the present. Cambridge University Press, 2012. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/admin,+515-1630-1-CE%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/admin,+515-1630-1-CE%20(1).pdf)
27. Богуцька зареєструвала законопроект, який передбачає кримінальну відповідальність за публічну наругу над українською мовою. 19.06.2021. URL: <https://detector.media/infospace/article/189346/2021-06-19-bogutska-zareiestruvala-zakonoproiekt-yakyy-peredbachaie-kryminalnu-vidpovidalnist-za-publichnu-narugu-nad-ukrainskoyu-movoyu/>

28. Богуш Д. «Гібридна війна в Україні: як працює пропаганда». 10.08.2017. URL: <https://zahidfront.com.ua/news/Gibridna-vijna-v-Ukrani-yak-pracyuye-propaganda.html>

29. БОянистые карикатуры про Украину. 20.02.2020. URL: <https://fishki.net/anti/3235146-bojanistyie-karikatury-pro-ukrainu.html>

30. Виталий Подвицкий Мастерская Карикатуры. URL: <https://www.facebook.com/podvitski>

31. Виталий Подвицкий. URL: <https://pikabu.ru/tag/%D0%92%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B9%20%D0%9F%D0%BE%D0%B4%D0%B2%D0%B8%D1%86%D0%BA%D0%B8%D0%B9?page=2&mv=2>

32. Власюк А. Антиросійська політична карикатура в Україні як засіб пропаганди у період військового протистояння на Сході України у 2014–2015 роках /А.Власюк //Масова комунікація: історія, сьогодення, перспективи: науково-практичний журнал /відп. ред. С.І.Кравченко; упоряд. М.А.Рожило. - Луцьк: Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки, 2015. - № 7 - 8 (6). - С. 9 - 13. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/10243/1/vlasyuk.pdf>

33. Власюк В.В., Карман Я.В. Деякі основні питання поняття «Гібридна війна» в міжнародному праві. URL: <http://crs-center.org/%D0%B4%D0%B5%D1%8F%D0%BA%D1%96-%D0%BE%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8-%D0%BF%D0%BE%D0%BD%D1%8F%D1%82%D1%82%D1%8F-%D0%B3%D1%96%D0%B1%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%BD%D0%B0-%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0/>

34. Гайдукевич В. Порошенко затвердив нову форму української армії. 05.07.2016. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2016/07/5/7113791/>

35. Гайко, О.С., Чайка, О.С. 2024. Політична карикатура як елемент гібридної війни Росії проти України (2014-2022 рр.). *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 45: 62-68. URL: <https://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/24622/22191>
36. Горбулін В.П. «Світова гібридна війна: Український фронт». Київ: Фоліо, 2017. 496 с.
37. Горбулін докладно проаналізував, як Росія роками готувалася до агресії проти України. Навіть масова культура - елемент війни https://texty.org.ua/fragments/65583/Gorbulin_dokladno_proanalizuvav_jak_Rosija_rokamy_gotuvalasa-65583/
38. Горох М. В. Політична карикатура на шпальтах окупаційної преси: Сумська область (1941- 1943 рр.). *Сіверщина в історії України*. 2019. Вип. 12. С. 333- 347. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/180960/78-Horoh.pdf?sequence=1>
39. Грабовський С. «Гібридна війна»: історія і сутність. До постановки питання. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Київ. 2016. Вип. 1. С. 19-22. URL: file:///C:/Users/User/Downloads/VKNU_ukr_2016_1_7.pdf
40. Граждане России для вашей же ^ безопасности / Ватные арты :: Россия :: Я Ватник (# я ватник,) :: разная политота :: НАТО (North Atlantic Treaty Organization, NATO, OTAN) :: карикатура :: фэндомы. 03.02.2015. URL: <https://vatnik.reactor.cc/post/2325935>
41. Дзеркало тижня. URL: <https://zn.ua/>

42. Додонов Р. О. Російський погляд на концепцію гібридної війни. С. 94- 133. Гібридна війна: in verbo et in praxi : монографія. Донецький національний університет імені Василя Стуса [під. заг. ред. проф. Р.О. Додонова]. Вінниця : ТОВ «НіланЛТД», 2017. 412 с.

43. Дудар, В., & Денисенко, С. (2024). ГІБРИДНА ВІЙНА ТА КІБЕРАТАКИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: ПОНЯТТЯ, СТРАТЕГІЇ ТА НАСЛІДКИ. *Український літопис*, (3), 23-30. URL: <https://doi.org/10.31470/2786-8583-2024-3-23-30>

44. Как известно, проблемы индейцев "шерифа" не волнуют. От слова **ВООБЩЕ**. 2021. URL: <https://twitter.com/svetlana19481/status/1369234108522586113>

45. Карикатуры на современную россию (42 фото). 22.02.2023. URL: <https://papik.pro/izobr/karikaturi/7060-karikatury-na-sovremennuju-rossiju-42-foto.html>

46. Карикатуры на украинских нацистов (50 фото). URL: <https://papik.pro/izobr/karikaturi/1998-karikatury-na-ukrainskih-nacistov-50-foto.html>

47. Коалиция во главе с США задействует сухопутные войска в Сирии и Ираке. 2016. URL: https://pikabu.ru/story/koalitsiya_vo_glave_s_ssha_zadeystvuet_sukhoputnyie_v_oyska_v_sirii_i_irake_3941488

48. Ковінько К. В. Жанр політичної карикатури: функціональні, дискурсивні та стилістичні особливості. *Вісник ХНУ № 1003*. Стилїстика. Харків, 2012. С. 125- 130. URL: <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/6287/2/Kovinko%20K.V..pdf>

49. Крайнов М. 15.04.2022. Обыкновенный нацизм, или Как русофобия погубила Украину. URL: <https://regnum.ru/article/3566008>

50. Лучше вам не знать. 15.02.2018. URL: <https://vatnik.reactor.cc/post/3402790>

51. Магда Є. «Гібридна війна: вижити і перемогти». Харків: Віват, 2015. 304 с.

52. Мандрагеля В. Сучасні концепти ведення воєнних дій та осмислення специфіки гібридної війни в Україні у дослідженнях західних експертів. С.58- 93. Гібридна війна: in verbo et in praxi : монографія. Донецький національний університет імені Василя Стуса [під. заг. ред. проф. Р.О. Додонова]. Вінниця : ТОВ «НіланЛТД», 2017. 412 с. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/3781-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-7599-1-10-20170524%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/3781-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-7599-1-10-20170524%20(2).pdf)

53. Мороз П. Розкриття ролі карикатур в інформаційних війнах ХХ-ХХІ ст. засобами шкільного підручника з історії. *Міжнародна науково-практична конференція: Проблеми сучасного підручника*. Київ, 2022. С. 295-299. URL: https://lib.iitta.gov.ua/731867/1/%D0%9C%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B7_%D0%9F_PSP_tczy_2022.pdf

54. Офіційни1 сайт французької газети «Charlie Hebdo». URL: <https://charliehebdo.fr/>

55. Офіційний сайт американської газети «The Washington Post». URL: <https://www.washingtonpost.com/>

56. Офіційний сайт британської газети «The Times». URL: <https://www.thetimes.co.uk/>

57. Офіційний сайт газети «The Guardian». URL: <https://www.theguardian.com/international>
58. Офіційний сайт щоденної американської газети «The New York Times». URL: <https://www.nytimes.com/>
59. Переможенко О. «Защита украинского языка разрывает Украину на мелкие куски». 18.06.2021. URL: <https://regnum.ru/article/3300485>
60. Печерський А., Букет Є. Хронологія російсько-української війни: «гібридна» фаза (лютий 2014 — лютий 2022). 22.02.2023. URL: <https://armyinform.com.ua/2023/02/22/hronologiya-rosijsko-ukrayinskoyi-vijny-gibrydna-faza/>
61. Питльована Л. Ю. Репрезентація образу зовнішнього ворога у карикатурі журналу «Перець» під час російсько-української війни 2022 року. Львів, 2022. С. 243- 265. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/266717-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-615411-1-10-20221107.pdf>
62. Подвицкий. URL: <https://m.joyreactor.cc/tag/%D0%9F%D0%BE%D0%B4%D0%B2%D0%B8%D1%86%D0%BA%D0%B8%D0%B9/all>
63. Полититота диванные войска joyreactor. URL: <https://polit.reactor.cc/post/3737758>
64. Политические карикатуры про мигрантов , ЕС и украину. URL: <https://fishki.net/anti/3138144-politicheskie-karikatury-pro-migrantov--es-i-ukrainu.html>
65. Політична карикатура. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/politychna-karykatura-satyra/31209132.html>

66. Політична карикатура. Архів (Вересень 2012 - Вересень 2014). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24785733.html>
67. Політична карикатура. Архів (жовтень 2014 - липень 2015). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/26691958.html>
68. Політична карикатура. Архів (квітень-жовтень 2017 року). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28630706.html>
69. Політична карикатура. Архів (квітень-серпень 2018 року). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29184051.html>
70. Політична карикатура. Архів (липень - серпень 2016). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/27792432.html>
71. Політична карикатура. Архів (листопад 2017 - березень 2018 року). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28865014.html>
72. Політична карикатура. Архів (листопад 2019 – червень 2020). URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/politychna-karykatura-satyra/30275676.html>
73. Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: [Л. М. Герасіна, В. Л. Погрібна, І. О. Поліщук та ін.] ; за ред. М. П. Требіна. – Х. : Право, 2015. – 816 с. URL: <https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/143/1-32.pdf?srsId=AfmBOoqb3GT7p8U8zafgvpmxZRlk4ObK2VRh4v3pecb5ebwS8AHxFdwa>
74. Попович К. В. Гібридна війна як сучасний спосіб ведення війни: історичний та сучасний виміри. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Ужгород, 2016. №2 (35). С. 75- 79. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Popovych_Kateryna/Hibrydna_viina_iak_suchasnyi_sposib_vedennia_viiny_istorychnyi_ta_suchasnyi_vymiry.pdf

75. Порошенко передел ВСУ в нацистскую форму. 05.07.2016. URL: <https://regnum.ru/news/2153491>
76. Рущенко І. П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: Харків: ФОП Павленко О. Г., 2015. 266 с.
77. С годовщиной возвращения на Родину, крымчане! 2015. URL: https://pikabu.ru/story/s_godovshchinoy_vozvrashcheniya_na_rodinu_kryimchane_3171189
78. С днём победы! 2016. URL: https://pikabu.ru/story/s_dnyom_pobedyi_4186956#comments
79. Сегеда С. П., Шевчук В. П. Гібридна війна Росії проти України: історичний вимір. 2019. С. 31- 35. URL: <http://nio.nuou.org.ua/article/view/174147>
80. Сніговська О. В., Малахиті А. В. Політична карикатура як вид креолізованого тексту в контексті кризи українсько- російських відносин (на матеріалі грецької преси). *Міжнародні та політичні дослідження*. Вип. 35. Одеса, 2022. С. 179- 202. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/259387-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-615593-1-10-20221108.pdf>
81. Стратегія і тактика гібридних війн в контексті військової агресії Росії проти України. 24.11.2014. URL: https://bintel.org.ua/nash_archiv/archiv-voyenni-pitannya/archiv-gibridnia-vijna/gibrid-war/
82. Стратегія і тактика гібридних війн в контексті військової агресії Росії проти України. 24.11.2014. URL: https://bintel.org.ua/nash_archiv/archiv-voyenni-pitannya/archiv-gibridnia-vijna/gibrid-war/

83. Тишкун Ю.Я., Троцько Д.А. Російсько-українська війна в призмі сучасних критичних теорій міжнародних відносин // Політичне життя. — 2022. — №2. — С. 48–55. URL: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/12183>
84. Тодоров І. Сучасна україно-російська війна: витоки і геополітичний вимір / І. Тодоров // Схід. - 2015. - № 3. - С. 74-77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhid_2015_3_17.
85. Топальський , В., & Іваненко , С. (2020). ВИКОРИСТАННЯ КОНСТРУКТУ «ВЕЛИКА ВІТЧИЗНЯНА ВІЙНА» В РОСІЙСЬКІЙ АНТИУКРАЇНСЬКІЙ ПРОПАГАНДІ. *Воєнно-історичний вісник*, 37(3), 42–54. URL: <https://doi.org/10.33099/2707-1383-2020-37-3-42-54>
86. Федік Ю. М. Ключові підходи до дослідження сучасних англійських карикатур. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2021. С. 224-229. URL: https://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/2_2021/part_1/40.pdf
87. Цибульська Л. 18.11.2020. Рефлексивний контроль: маніпулюй і владарюй. URL: <https://uchoose.uacrisis.org/refleksyvnij-kontrol-manipulyuj-i-vladaryuj/>
88. Чекаленко, Л.Д. (2015) *Про поняття "гібридна війна"*. Віче (5). с. 41-42. URL: https://elibrary.ivinas.gov.ua/113/1/Pro%20ponyattya%20hibrydna%20viyna%20%20Chekalenko%20_%20Viche%20_%202015_%205.pdf
89. Я ватник. 2014. URL: <https://vatnik.reactor.cc/post/1514410>

ДОДАТКИ

Додаток 1

«Ze», автор невідомий. 2022. URL: https://pikabu.ru/story/ze_8988102

«Украинские националисты», Александр Горбаруков. Дополнения до статті Марата Крайнова «Обыкновенный нацизм, или Как русофобия погубила Украину». URL: <https://regnum.ru/article/3566008>

«Сильная» карикатура на тематику ситуации в Украине», Віталій Подвицький. 06.03.2014. URL:
https://x.com/Rogozin_Yedvard/status/441684259544522752

«Независимость...», Віталій Подвицький. 27.08.2014. URL:
<https://vatnik.reactor.cc/post/1514410>

«Europa», Віталій Подвицький. 12.11.2019. URL:

<https://fishki.net/anti/3138144-politicheskie-karikatury-pro-migrantov--es-i-ukrainu.html>

«Неформалы и лузеры», Віталій Подвицький, 21.09.2020. URL:

<https://www.facebook.com/podvitski/posts/2764933817109406/>

«Русский размах!», автор невідомий, карикатура взята з вільного доступу в Інтернеті, посилання відсутнє.

Автор невідомий, взято із збірки «Карикатури на українських нацистів (50 фото)», зображення №37. URL: <https://papik.pro/izobr/karikaturi/1998-karikatury-na-ukrainskih-nacistov-50-foto.html>

«Граждане России для вашей же ^ безопасности», автор невідомий.

03.12.2015. URL: <https://vatnik.reactor.cc/post/2325935>

«Слава Україні!», автор невідомий Взято із збірки «Боянистые карикатуры про Украину» на сайті Fishki.net, зображення №1. 20.02.2020. URL: <https://fishki.net/anti/3235146-bojanistye-karikatury-pro-ukrainu.html>

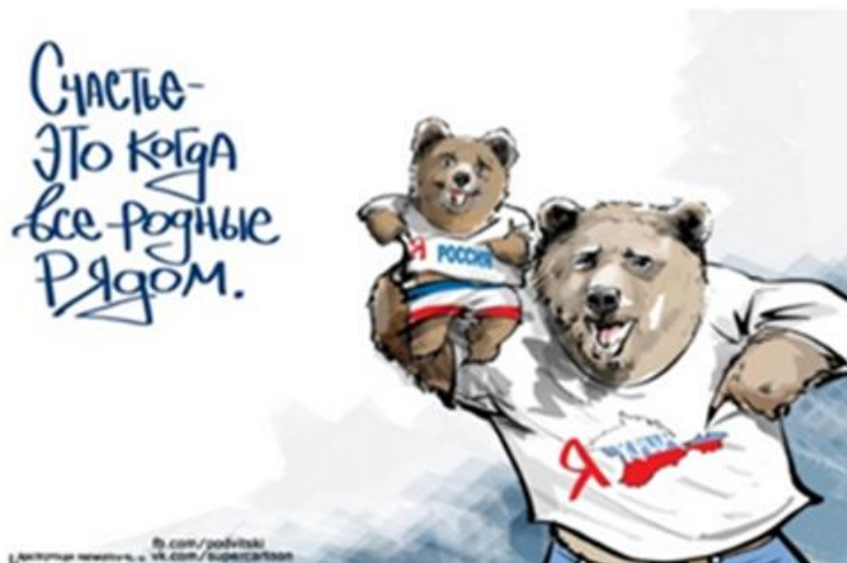

«Пока мы едины – мы непобедимы!», Віталій Подвицький. 08.05.2019. URL:
<https://www.facebook.com/podvitski/posts/2347093112226814/>

«С днем победы!», автор невідомий. 2016. URL:

https://pikabu.ru/story/s_dnyom_pobedyi_4186956#comments

«Счастье – это когда все родные рядом», Віталій Подвицький. 18.03.2019.

URL:

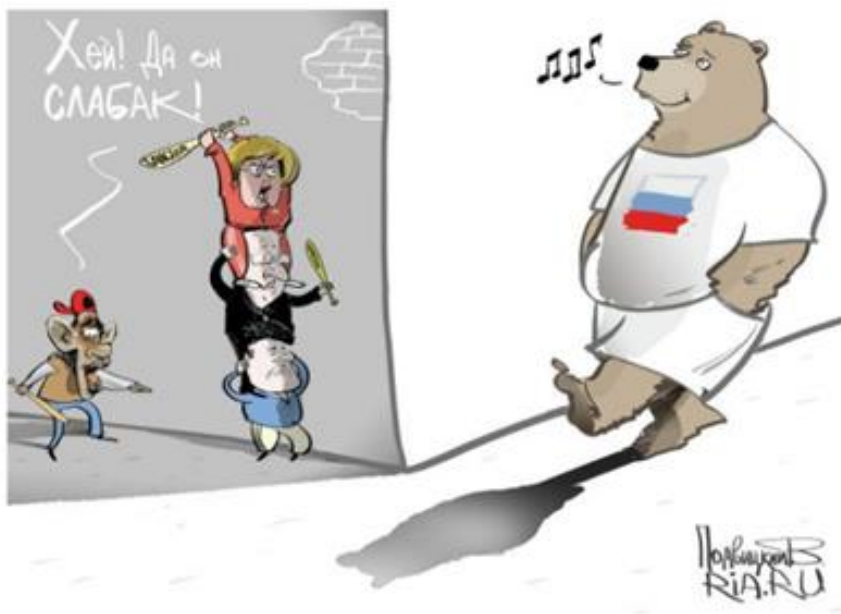
<https://m.joyreactor.cc/tag/%D0%9F%D0%BE%D0%B4%D0%B2%D0%B8%D1%86%D0%BA%D0%B8%D0%B9/all>

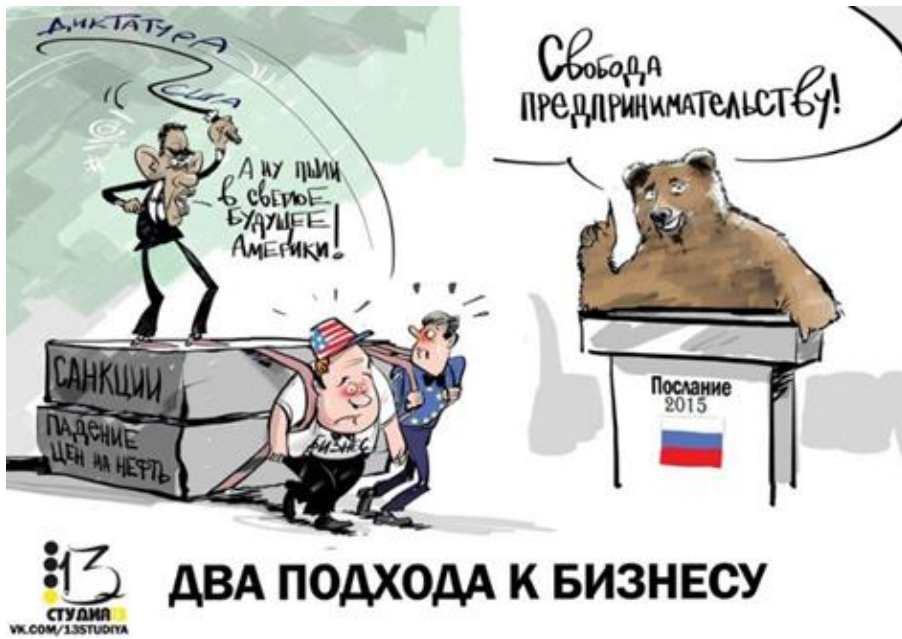
«Привет Украине от американских хозяев». Автор не є відомим. URL:
<https://twitter.com/svetlana19481/status/1369234108522586113>

Назва та автор невідомі. Взято з вільного доступу в Інтернеті, тому посилання відсутнє.

«Санкции», Віталій Подвицький. Взято з підбірки «Карикатури на современную россию (42 фото)» на сайті Папик.ПРО, зображення №33. URL: <https://papik.pro/izobr/karikaturi/7060-karikatury-na-sovremennuju-rossiju-42-foto.html>

«Два подхода к бизнесу», Віталій Подвицький. Взято із збірки на сайті Політитота диванные войска joyreactor, зображення №4. 02.12.2018. URL: <https://polit.reactor.cc/post/3737758>

Карикатура до російської статті «Порошенко передел ВСУ в нацисткую форму», Александр Горбаруков. 05.07.2016. URL: <https://regnum.ru/news/2153491>

«Лучше вам не знать», Віталій Подвицький. 15.02.2018. URL:
<https://vatnik.reactor.cc/post/3402790>

«Россия против терроризма», Віталій Подвицький. URL:
https://pikabu.ru/story/koalitsiya_vo_glave_s_ssha_zadeystvuet_sukhoputnyie_voyska_v_sirii_i_irake_3941488

«История их ничему не учит...», Віталій Подвицький, зображення №6. 2015.

Взято із збірки карикатур Віталія Подвицького на сайті Picabu.ru. URL:

<https://pikabu.ru/tag/%D0%92%D0%B8%D1%82%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B9%20%D0%9F%D0%BE%D0%B4%D0%B2%D0%B8%D1%86%D0%BA%D0%B8%D0%B9?page=2&mv=2>

«Вы ж мене пидманули». Автор невідомий. Взято з вільного доступу в мережі Інтернет, справжнє джерело недоступне.

«Национализм», Александр Горбаруков. Вона є ілюстрацією до статті російської пропагандистки Оксани Переможенко «Защита украинского языка разрывает Украину на мелкие куски». 18.06.2021. URL: <https://regnum.ru/article/3300485>

Євгенія Олійник, карикатура №67. Взята із архіву Радіо Свобода. URL:
<https://www.radiosvoboda.org/a/24785733.html>

Олексій Кустовський, карикатура №25. Взята з архіву Радіо Свобода. URL:
<https://www.radiosvoboda.org/a/28865014.html>

Євгенія Олійник, карикатура № 72. Взято з архіву Радіо Свобода. URL:
<https://www.radiosvoboda.org/a/political-cartoon/28171292.html>

Олексій Кустовський, карикатура №12. Взято з архіву Радіо Свобода. URL:
<https://www.radiosvoboda.org/a/28630706.html>

ТАНКИ «РУССКОГО МИРА»

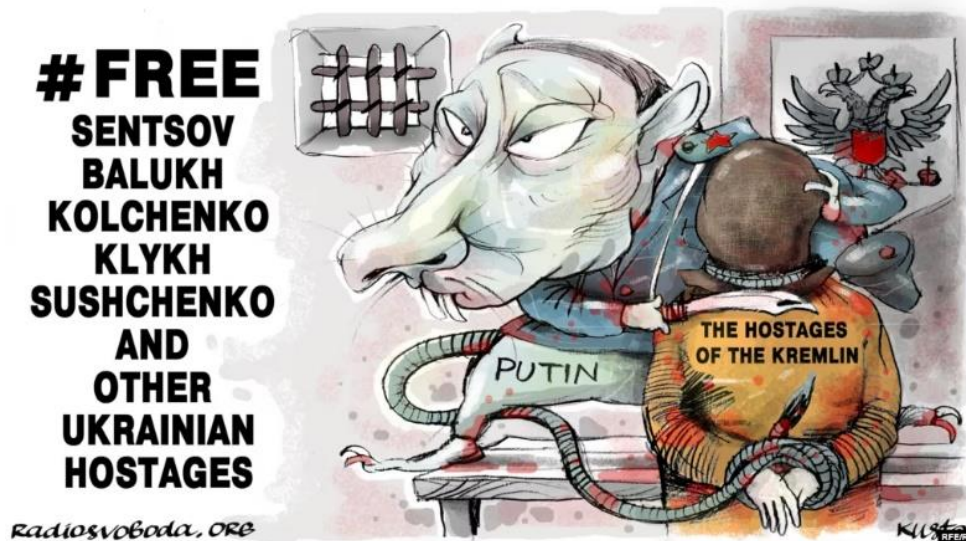

Олексій Кушовський, карикатура №8. Взято з архіву Радіо Свобода. URL:

<https://www.radiosvoboda.org/a/29184051.html>

Олексій Кустовський, карикатура №44. Взято з архіву Радіо Свобода. URL:
<https://www.radiosvoboda.org/a/28865014.html>

Олексій Кустовський, карикатура №35. Взято з архіву Радіо Свобода. URL:
<https://www.radiosvoboda.org/a/29184051.html>

Олексій Кустовський, карикатура №26. Взято з архіву Радіо Свобода. URL:
<https://www.radiosvoboda.org/a/26691958.html>

Олексій Кустовський, карикатура №5. Взято з архіву Радіо Свобода. URL:
<https://www.radiosvoboda.org/a/28865014.html>

Сергій Йолкін, карикатура №19. Взято з архіву Радіо Свобода. URL:
<https://www.radiosvoboda.org/a/28865014.html>

Олексій Кустовський, зображення №5. Взято з архіву Радіо Свобода. URL:
<https://www.radiosvoboda.org/a/29184051.html>

Олексій Кустовський, зображення №21. Взято з архіву Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29184051.html>

Олексій Кустовський, зображення №16. Взято з архіву Радіо Свобода. URL:
<https://www.radiosvoboda.org/a/26691958.html>

Олексій Кустовський, зображення №28. Взято з архіву Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/26691958.html>

Олексій Кустовський, зображення №2. Взято з архіву Радіо Свобода. URL:
<https://www.radiosvoboda.org/a/politychna-karykatura-satyra/31209132.html>

Олексій Кустовський, зображення №12. Взято з архіву Радіо Свобода. URL:
<https://www.radiosvoboda.org/a/politychna-karykatura-satyra/31209132.html>

radiosvoboda.org

KUSTOVSKIY
RFE/RL

Олексій Кустовський, зображення №14. Взято з архіву Радіо Свобода. URL:
<https://www.radiosvoboda.org/a/politychna-karykatura-satyra/31209132.html>

ЗАКРІПЛЕННЯ БРАТСЬКИХ ЗВ'ЯЗКІВ

radiosvoboda.org

KUSTOVSKIY
RFERL

Олексій Кустовський, зображення №66. Взято з архіву Радіо Свобода. URL:
<https://www.radiosvoboda.org/a/politychna-karykatura-satyra/31209132.html>

Олексій Кустовський, зображення №67. Взято з архіву Радіо Свобода. URL:
<https://www.radiosvoboda.org/a/politychna-karykatura-satyra/31209132.html>

Свирид Блажов, «...російська влада опублікувала нові положення про прискорення поховання людей і тварин, які загинули під час військових конфліктів або небойових надзвичайних ситуацій». URL:

https://www.perets.org.ua/%D0%96%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%86%D1%8C_2022_01/?page=5

Валерій Чмирьов, «Американці готові розпочати газову атаку на Донбасі!».

URL:

https://www.perets.org.ua/%D0%96%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%86%D1%8C_2022_01/?page=5

«Into putin's mind», Патрік Шаппатт, 2022. Взято з архіву на офіційному сайті даного художника. URL: <https://chappatte.com/en/putins-war?page=4>

«Crimea Referendum», Патрік Шаппатт, 2014. Взято з архіву на офіційному сайті даного художника. URL: <https://chappatte.com/en/putins-war?page=11>

«Ukrainian trauma», Rodrigo de Matos, 2022. Взято з архіву онлайн-платформи Cartoon Movement. URL: <https://www.cartoonmovement.com/cartoon/ukrainian-trauma>

«Ukraine and Europe», Патрік Шаппатт, 2015. Взято з архіву на офіційному сайті даного художника. URL: <https://chappatte.com/en/putins-war?page=9>

«Power play in Ukraine», Патрік Шаппатт, 2014. Взято з архіву на офіційному сайті даного художника. URL: <https://chappatte.com/en/putins-war?page=11>

«Freedom for Ukraine», RICK MCKEE, 2015. Взято із архіву карикатур газети «The Week». URL: <https://theweek.com/cartoons/429399/political-cartoon-russia-ukraine>

«Russia, Ukraine & NATO», Tjeerd Royaards, 2021. Взято з архіву онлайн-платформи Cartoon Movement. URL:

<https://www.cartoonmovement.com/cartoon/russia-ukraine-nato>

«Russie – Ukraine : Joe Biden n'est pas inquiet», Французский художник Коко, 2022. URL: <https://charliehebdo.fr/2022/01/international/russie-ukraine-joe-bien-pas-inquiet/>

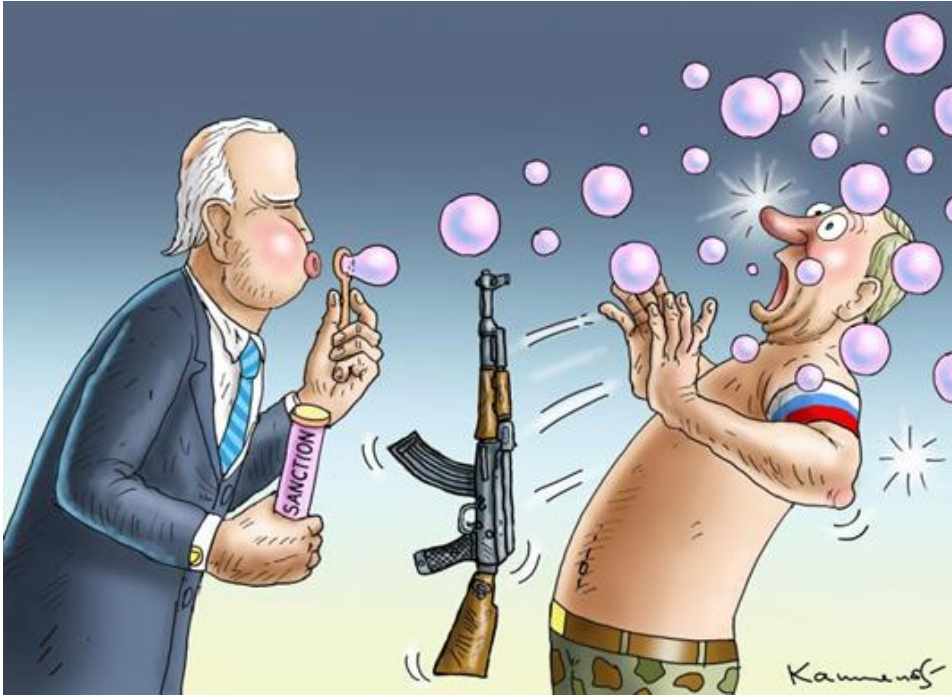
«Russie – Ukraine : Joe Biden n'est pas inquiet», Французький художник Коко, 2022. URL: <https://charliehebdo.fr/2022/01/international/russie-ukraine-joe-bien-pas-inquiet/>

«back u !!!», Hassan Bleibel, 2021. Взято з архіву онлайн-платформи Cartoon Movement. URL: <https://www.cartoonmovement.com/cartoon/back-u>

Dave Granlund, 2021. URL: <https://archive.kyivpost.com/article/content/ukraine-politics/the-moscow-times-these-political-cartoons-just-might-make-you-rethink-ukraine-339227.html>

«Hardcore Biden», Marian Kamensky, 2022. Взято з архіву онлайн-платформи Cartoon Movement. URL: <https://www.cartoonmovement.com/cartoon/hardcore-biden>

Олексій Кустовський, карикатура №13. Взято з архіву Радіо Свобода. URL:
<https://www.radiosvoboda.org/a/politychna-karykatura-satyra/30275676.html>

Олексій Кустовський, карикатура №3. Взято з архіву Радіо Свобода. URL:

<https://www.radiosvoboda.org/a/28630706.html>

Сергій Йолкін, карикатура №49. Взято з архіву Радіо Свобода. URL:
<https://www.radiosvoboda.org/a/27792432.html>

АНОТАЦІЯ

Чайка О.С. Політична карикатура як засіб пропаганди у гібридній війні Росії проти України в період 2014 - 2022 рр. (кваліфікаційна (кваліфікаційна магістерська) робота). – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2024. – 83 с. (рукопис).

Кваліфікаційна (кваліфікаційна магістерська) робота присвячена дослідженню сучасної вітчизняної, російської та західної політичної карикатури в контексті гібридної війни Росії проти України. Розглянуто поняття гібридної війни, її особливості та передумови, а також виділено ключові етапи розвитку. Особливу увагу приділено аналізу російсько-української гібридної війни. Визначено роль політичної карикатури як ефективного інструменту пропаганди та елемента гібридної війни Росії проти України. Крім того, проведено аналіз сучасних політичних карикатур російських, українських та міжнародних художників, що дозволило сформулювати висновки щодо їхнього значення та впливу в контексті гібридної війни Росії проти України.

Ключові слова: гібридна війна, карикатура, політична карикатура, «Доктрина Герасимова», російська гібридна війна, російська політична карикатура, українська політична карикатура, світова політична карикатура.

ANNOTATION

Chaika O.S. Political cartoon as a means of propaganda in the hybrid war of Russia against Ukraine in the period 2014 - 2022 (qualification (qualification Master's) Work). – Kharkiv: KhNU named after V.N. Karazina, 2024. – 83 p. (manuscript).

The qualification (qualification master's) work is devoted to the analysis of modern domestic, Russian and Western political cartoons in the context of Russia's hybrid war against Ukraine. The concept of hybrid war, its features and prerequisites are considered, and key stages of development are highlighted. Particular attention is paid to the analysis of the Russian-Ukrainian hybrid war. The role of political cartoons as an effective propaganda tool and an element of Russia's hybrid war against Ukraine is determined. In addition, an analysis of modern political cartoons by Russian, Ukrainian and international artists was conducted, which allowed us to draw conclusions about their significance and influence in the context of Russia's hybrid war against Ukraine.

Key words: hybrid war, cartoon, political cartoon, «Gerasimov Doctrine», Russian hybrid war, Russian political cartoon, Ukrainian political cartoon, Western political cartoon.